
Filosofisk tidskrift

Nummer 4 · Årgång 3 · December · 1982

Innehåll

Ingmar Persson

Moraliskt hänsynstagande och dess gränser 1

Stellan Welin

Vetenskapliga framsteg? 17

Erik Ryding

Juridiska och moraliska tillåtelser 30

Per-Erik Brolinson och Holger Larsen

Rockmusikens estetik 40

Notiser 47

AKADEMILITTERATUR 15:-

Filosofisk tidskrift

Stiftelsen Filosofisk tidskrift · Förlaget Akademilitteratur

Filosofisk tidskrift har som syfte att bidra till en allsidig och fruktbar diskussion av filosofiska problem, samt att på ett lättfattligt sätt informera om aktuell filosofisk forskning. Den vänder sig inte enbart till fackfilosofér, utan vill framför allt nå en bredare läsekrets av filosofiskt intresserade personer.

Tidskriften står öppen för olika filosofiska riktningar, men den vill undvika bidrag som man inte kan tillgodogöra sig utan speciella förkunskaper eller tekniska färdigheter. Utöver längre artiklar, på omkring 10–25 sidor, tar tidskriften gärna emot även kortare bidrag och inlägg av notiskaraktär.

Redaktör

Lars Bergström (ansvarig utgivare)

Redaktionskommitté

Aant Elzinga (Göteborg), Göran Hermerén (Lund), Göran Lantz (Uppsala), Sven-Eric Liedman (Göteborg), Åke Löfgren (Karlstad), Giuliano Pontara (Stockholm) och Dag Prawitz (Stockholm).

Manuskript

Manuskript sändes till redaktören:

Lars Bergström, Stora Ängby Allé 24, 161 54 Bromma.

Förlag

Förfrågningar beträffande produktionstider, prenumerationer, annonser ställes till förlagets kontaktman:

Kjell Sundquist, Box 500 50, 104 05 Stockholm

Telefon 08-15 89 73

Abonnemang

Tidskriften utkommer med 4 nummer/år.

Lösnummer pris Svkr 15:–

Prenumeration Svkr 55:–/år

Postgiro 56 25 65-2

Annonser

1/1-sida Svkr 1 000:–, 1/2-sida Svkr 600:–, 1/4-sida Svkr 300:–

Upplaga

1 000 ex/nr

Tryckeri

Graphic Systems AB, Angered 1982

ISSN 0348–7482

ISBN 91-7410-230-3

Moraliskt hänsynstagande och dess gränser

Enligt populärt tänkande finns en kontrast mellan egoisten, som bara tänker på sig själv, som strävar efter att tillgodose sina egna intressen, helt oanfäktad av skrupler rörande de olägenheter detta kan medföra för andra individer, och den av moralen besjälade som också tar hänsyn till andra individer och deras intressen. En del filosofer – från Platon och framåt – har menat att denna kontrast bara existerar så länge man har en snöd eller inskränkt egoism i åtanke: för den rationelle och upplyste egoisten framstår motsättningen mellan egenintresse och moraliska hänsynstaganden som en chimär. Denna ståndpunkt har den fördelen att den inte behöver postulera attityder som sympati, välvilja eller medlidande hos en individ för att kunna förklara hur denne är i stånd till att handla moraliskt. Ingen betvivlar att människor som regel är benägna att försöka realisera vad de tar för att ligga i deras eget intresse, och om det nu förhåller sig så att det ligger i ens intresse att ta hänsyn till andra, så behöver en människa bara upplysas därom för att uppföra sig hänsynsfullt. Det som talar emot denna syn på relationen egoism – moraliskt hänsynstagande är intuitionen att det senare innebär att bedöma sitt handlande och dess konsekvenser även från andra inblandade varelsers perspektiv, och även om världen skulle vara så vist och förträffligt inrättad att det som är bäst ur agentens synvinkel också är bäst ur övriga inblandades synvinkel, så kan detta på sin höjd vara en lycklig tillfällighet, och ingenting som är definitionsmässigt garanterat.

Personligen är jag av den meningen att ett moraliskt förhållningssätt innefattar att man ser sitt handlande även ur andra inblandade varelsers perspektiv i en mening som spränger egoismens ramar. Jag skall emellertid inte här försöka bevisa riktigheten av denna uppfattning. Den uppgift jag ämnar ta itu med är i stället att försöka precisera den innebörd fraser som ”att bedöma något ur andra påverkade varelsers perspektiv” kan tänkas ha när de används för att karakterisera ett moraliskt förhållningssätt. Jag skall inte försöka påvisa att många människor har den altruistiska motivation som erfordras för att verkställa moralens bud. Det tycks mig dock uppenbart att människor kan hysa genuin välvilja för andra individer (men inte i en utsträckning som gör

det rättsliga maskineriet överflödigt). Kanhända denna välvilja har sin rot i att den andre tidigare behandlat en på ett sätt som man värderar positivt, men härav följer inte att den ur välvilja framsprungna handlingen har ett egoistiskt syfte som att tillförsäkra en framtida förmåner från den välvilligt behandlade.

1. En version av utilitarismen

En egoist strävar efter att tillgodose sitt egenintresse i största möjliga mån, han söker en maximal tillfredsställelse av egenintresset. Han bekymrar sig för hur en planerad handling påverkar andra varelsers intressen endast i så måtto som dessa varelsers reaktioner har konsekvenser för hans egenintressen. Den moraliske agenten däremot åstundar att tillvarata så många och så starka intressen som möjligt, oavsett vems intressen det är; han prioriterar inte vissa intressen bara för att de råkar vara hans egna utan hans bedömningar är baserade endast på fakta som styrkegrad och förenlighet med andra intressen. Kort sagt, medan egoisten jagar maximering av sin *individuella* intressetillfredsställelse, så eftersträvar den av moralen besjälade maximering av en *generell* intressetillfredsställelse (antingen i form av största summa eller högsta individuella genomsnitt). Jag kallar denna idé om moralens natur för *generalitetstesen*. Den utgör *en* precisering (men den mest plausibla jag kan tänka mig) av den utilitaristiska kärnkonceptionen – en precisering som kan benämnas den intresse-utilitaristiska. En annan möjlig precisering talar om maximering av välbehagssensationer i förhållande till smärt- eller obehagssensationer.

Innan generalitetstesen tas upp till kritisk prövning är det lämpligt att ge ett förtydligande av en punkt i den. Vad åsyftas med frasen ”att ligga i någons intresse”? Frasen är definierbar i termer av viljeattityder. Förhållandet är dock inte så enkelt att man kan jämställa att *X* ligger i en agent *A*'s intresse med att *A* vill ha *X*. En faktor som komplicerar förhållandet är att en individ kan vara felinformerad på ett område som rör hans viljeställningar: om *A* vill inmundiga en viss tablett emedan han ser den som ett medel att förbättra sitt hälsotillstånd (något som han vill i sig självt, som yttersta ändamål), men intagandet av tabletten i själva verket skulle förvärra hans hälsotillstånd, så ligger det inte i vederbörandes intresse att ta tabletten. För att *X* skall ligga i *A*'s intresse är det nödvändigt antingen (a) att *A* vill *X* som yttersta ändamål, och att denna attityd inte uppkommit eller består genom informationsbrister, eller (b) att *X* är ett medel till något som *A* vill likmätigt (a). Detta krav

är emellertid inte tillräckligt: det måste tillfogas att om X är velat som yttersta ändamål, så får X inte inkludera någon referens till en annan individs viljeattityder. Man kan inte säga att det ligger i A 's intresse att tillfredsställa en av B 's viljeattityder, om detta är något som A vill enbart som ändamål. Däremot kan det ligga i A 's intresse att "smörja" B , dvs tillfredsställandet av viljeattityder hos B kan vara ett medel för A att uppnå egna fördelar. Denna senare inskränkning förenklar problematiken utan att utelämna något, ty en persons eventuella altruistiska omsorger beaktas indirekt genom att de omhuldades egoistiska strävanden tas med i beräkningen.

Enligt mitt förmenande är generalitetstesens ohållbar, och jag skall nu övergå till att argumentera för denna uppfattning. Min avsikt är dock inte att ge en uttömmande presentation av alla argument som kan tänkas tala mot tesen, utan jag skall koncentrera mig på ett par som introducerar överväganden vilka kommer att aktualiseras även längre fram. Tesen kan kritiseras för att den är svår att tillämpa i praktiken, enär den förutsätter t ex interpersonliga jämförelser av styrkegrader hos viljeattityder. Om jag har att välja mellan att stilla A 's nikotinbegär eller B 's, så är det väsentligt att kunna avgöra vems nikotinbegär som är starkast. Denna kunskap är inte principiellt otillgänglig: exakt kunskap om de neurofysiologiska mekanismer som är korrelerade med nikotinbegär skulle ge vägledning. Men denna kunskap är inte tillgänglig för tillfället, och även om den vore det, så skulle vi ändå möta svårigheten att det är en omständlig procedur att nå kunskap om givna individers neurologiska tillstånd – en svårighet som ytterligare accentueras av att en handling normalt inte påverkar blott ett par utan en mängd varelser. Under dessa omständigheter är risken uppenbar att ett betydande mått av godtycke och fördomar smyger sig in i intressekalkylen. En annan välbekant invändning är att alla fördelningsproblem knappast kan lösas på ett sätt som är tillfyllest, om inte generalitetsidén suppleras med en rättvisepincip. Men de invändningar jag vill trycka speciellt på är följande.

1) Generalitetstesens kommer att kräva alltför mycket av den som vill hålla sig inom moralens ramar i och med att den förefaller att negligera distinktionen mellan att göra precis vad man är moraliskt förpliktad att göra och att utföra övermeriterande handlingar, att göra "mer" än moralen fordrar. (Denna problematik uppmärksammas t ex i J O Urmsons "Saints and Heroes", omtryckt i J Feinberg (utg): *Moral Concepts*, Oxford 1969.) Antag t ex att A befinner sig i en situation där han har att välja mellan att rädda livet på andra närvarande personer och offra sitt eget, å ena sidan, och att rädda sitt eget skinn men offra de andras, å andra sidan; han står kanske inför ett val mellan att kasta sig på en exploderande granat eller att kasta sig bakom ett skydd. Då handlar

A, enligt generalitetstesen, omoraliskt om han väljer det senare alternativet, ty ett val av det förra skulle säkerligen maximera den allmänna tillfredsställelsen. Intuitivt ter det sig dock rimligare att säga att *A gör mer* än moralen kräver om han offerar sitt liv – hans beteende är heroiskt – och att ett uraktlåtande av denna gärning inte är omoraliskt, ehuru mindre prisvärt. Det medges att utilitaristen kan nyansera bilden genom att skilja mellan (a) att en handling är rätt eller fel, och (b) att den bör påbjudas respektive förbjudas, vilket senare definieras genom nyttan av positiva respektive negativa reaktioner på handlingen. En övermeriterande handling blir då en rätt handling, vars utförande emellertid inte är påbjudet utan bara rekommenderat, dvs den maximala tillfredsställdheten fordrar att utföranden av den beröms men inte att underlåtanden fördöms. Att klandra folk för uraktlåtandet av dylika handlingar skulle sätta dem under psykisk press och således inverka menligt på den allmänna tillfredsheten. Det tycks mig dock i högsta grad tveklaktigt om denna psykiska press – som knappast kan vara akut med tanke på sällsyntheten av situationer som den skisserade – kan sägas uppväga den vinning i människoliv den strängare attityden skulle medföra. Betänk också att en människa sällan upplever villkor som pressande om hon vant sig vid dem sedan barnsben.

2) Enligt generalitetstesen finns det bara två frågor att beakta när man har att ta ställning till om man skall tillgodose en annan individs intresse: "Hur starkt är intresset?" och "Vilka andra intressen (hos vederbörande och andra) är det förenligt med?" Om man finner att ett intresses stillande är förenligt med en maximering av den allmänna intressetillfredsställdheten, då är det moraliskt riktigt att stilla intresset. Men detta berövar en individ möjligheten att moraliskt kritisera det som maximerar den allmänna intressetillfredsställelsen. En klarsynt individ kan inte hylla något som ett moraliskt ideal i den bemärkelsen att han anser sig berättigad att vägra att bidra till förverkligandet av *X*, oavsett hur många som har intresse av *X*. Inget engagemang hos en person kan med berättigande ställas över och utanför den form av kompromissanda och villighet att köpslå som ligger i att betrakta engagemanget blott och bart som ett element, vilket kan slås ut av andra, i en intressekalkyl. Intresse-utilitarismen är något av en smilfinksmoral, en moral som implicerar att de förhärskande intressena ovillkorligen måste strykas medhårs. Det är vanskligt att illustrera den här tankegången med slagkraftiga exempel, exempel som omöjliggör den utilitaristiska riposten att det inte rör sig om intressen utan bara om viljeattityder grundade på felinformation. Det är plausibelt att tänka sig – fastän somliga skulle mena att det är att hemfalla åt ohållbart elitänkande – att den breda massan inte har tillräcklig begåvning och sensibilitet för att uppskatta de

mest avancerade konstverken, att dess dokumenterade vurm för skäliggen andefattig konst inte bara beror på att den är vilseförd, otillräckligt upplyst etc. I så fall kan en konstnär ställas inför följande dilemma: antingen producera verk av typen *K*, vilket den konstnärliga integriteten och trohet gentemot den personliga visionen kräver, eller verk av typen *L*, vilka tilltalar det stora flertalets smak. Enligt utilitarismen är det omoraliskt att välja det förra alternativet; konstnären kan inte med fog hävda att autenticitet har större moralisk vikt än tillfredsställdheten av den förhärskande smaken. Men den sistnämnda ståndpunkten tycks mig, vare sig man instämmer i den eller ej, vara en moraliskt möjlig ståndpunkt.

2. Två former av universaliserbarhet

Dessa argument är knappast tillräckliga för att konklusivt vederlägga intresse-utilitarismen – troligen rör vi oss på ett gebit där konklusiv bevisföring är principiellt omöjlig, till följd av att känslö- och viljeattityder spelar en vital roll och att nyckelbegreppen är oförbättrligt nebulösa. Men argumenten tycks mig starka nog för att motivera att man ser sig om efter något som kan träda till i generalitetstesens ställe. Det finns en princip som sedan urminnes tider intagit en central plats i etiskt tänkande – jag åsyftar den idé som kommer till uttryck i Konfucius' sats att man inte skall göra mot andra vad man inte vill att de skall göra mot en själv (se tex Wing-Tsit Chan: *A Source Book in Chinese Philosophy*, Princeton U P 1963, s 44) och som i positiv form utgör kristendomens gyllene regel. Jag skall begagna termen "(viljans) universaliserbarhet" för att beteckna denna idé och preciseringar av den. Ty det är inte klart exakt hur denna regel skall förstås, men ett förslag är detta. Antag att *A* skall försäkra sig om att en handling, som han står i begrepp att utföra och som bara inverkar på *B*, är moraliskt riktig. *A* har då att fråga sig "Skulle jag, om jag med bibehållande av min nuvarande personlighet och uppsättning av viljeattityder befann mig i en position som i alla övriga hänseenden var identisk med *B*'s, kunna vilja eller samtycka till att bli behandlad så som handlingen ifråga behandlar *B*?". Om svaret är jakande, har handlingen moralens bifall.

Det förtjänar att understrykas hur denna idé om universaliserbarhet skiljer sig från generalitetstesen. I båda fallen kan man sägas ta hänsyn till vilka konsekvenser de till buds stående handlingsalternativen har för andra individer. Men medan generalitetstesen lägger vikten vid hur de av handlingen påverkade individerna själva, med de viljeattityder *de*

faktiskt innehar, skulle värdera dessa konsekvenser, så lägger universaliserbarhetsidén tonvikten vid hur endast *den handlande själv*, med de viljeattityder *han* har, skulle värdera dessa konsekvenser om han befann sig i de behandlades ställen.

Från denna utläggning torde det omedelbart framgå att argumentet 2) i föregående sektion inte träffar universaliserbarhetsidén. Enligt denna idé gäller det inte att betjäna *andras* intressen utan att tillmötesgå de intressen *man själv* skulle ha i en hypotetisk situation, nämligen om man befann sig i de behandlades omständigheter. Och man kan inte inta en kritisk distans till sina egna intressen så som man kan till *andras* intressen, av den enkla anledningen att de är ens egna intressen. Man kan inte samtidigt vilja att *p* och vilja att man inte vill att *p* (jag talar här, liksom i uppsatsen i övrigt, enbart om rationella viljeattityder, dvs viljeattityder som är modifierbara i ljuset av skäl). Ty de skäl som underblåser och befäster attityden av andra ordningen underminerar i samma mån attityden av första ordningen och tvärtom. Det finns därför en konstighet hos "Jag vill ha *X* men *X* är inget som är värt att (vilja) ha" som är frånvarande hos "Andra individer vill ha *X* men *X* är inget som är värt att (vilja) ha".

Universaliserbarhetsidén tycks emellertid vara öppen för invändningen att dess undvikande av argument 2) sker till priset av en total kallsinighet inför andra individers viljeattityder. Antag att *A* vill bli dödad om han ådrar sig vissa men, blir blind, förlamad etc, medan *B* vill fortsätta leva även i dessa trista omständigheter; då förefaller det som om *A*'s handling är att döda *B*, när *B* hemsöks av någon av de nämnda olyckorna, blir moraliskt sanktionerad enligt universaliserbarhetsidén, ty *A* vill ju själv bli dödad i dessa omständigheter. Men det verkar helt groteskt att detta skulle vara tillräckligt för att moraliskt legitimera *A*'s handling att döda *B* mot hans vilja, om *B* ådrar sig ett fysiskt handikapp. Det är kanske med exempel som detta i åtanke som G B Shaw har sagt "Handla inte mot andra som du vill att de skall handla mot dig. Deras smak är kanske inte densamma som din". Universaliserbarhetsidén tycks inte lämna något rum för hänsyn till *andras* intressen när dessa inte sammanfaller med de den handlade själv skulle ha om han befann sig i de behandlades situation. Den utilitaristiska underkastelsen under *andras* intressen (givet att de har tillräcklig vid spridning), vad de än månne vara, tycks ha avlösts av nära nog sin motsats: total okänslighet inför intressen som skiljer sig från ens egna.

Svårigheten kan också formuleras så här. *A*'s handling är av typen att döda någon som är handikappad, men den är också av typen att döda någon, som är handikappad, *mot hans vilja*. *A* kan fråga sig om han är beredd att bli dödad om han själv blir handikappad, men han kan inte,

utan att spränga ramarna för den idé som nu är under granskning, ställa sig frågan om han kan samtycka till att bli dödad om (i) han själv blir handikappad och (ii) han då vill fortsätta leva, ty det är motsägelsefullt att samtidigt överflytta de nuvarande attityderna (i oförändrat skick) till den hypotetiska situationen och anta att ens attityder där skiljer sig från de nuvarande. Ändå är det förhållandet, att B vill fortsätta leva även som handikappad, uppenbarligen en relevant omständighet, en omständighet som man måste ta i beaktande om man har att bedöma riktigheten av handlingen att bringa B om livet. Det perspektiv den konfucianska eller kristna principen, så som jag hittills har utläst den, anlägger på relevanta omständigheter är således inte tillräckligt vidsträckt.

Det finns emellertid en annan, vid första påseende snarlik, tanke som med samma rätt kan göra anspråk på att vara en uttolkning av den urgamla princip som varit föremål för behandling. Jämför följande två satser:

- a) Givet sina nuvarande viljeattityder skulle A , om p , vilja q ;
- b) A 's nuvarande viljeattityder är sådana att han vill att om p så q (eller skulle vilja om p så q , om hans uppmärksamhet fästes vid detta förhållande – men låt oss för enkelhets skull bortse från denna variant).

Det ligger i öppen dag att a) och b) inte är likabetydande. I a) är p tillsammans med A 's nuvarande viljeattityder en betingelse för att A skall ha en viss viljeställning, nämligen vilja q . Placeringen av variabeln " p " är emellertid annorlunda i b): här figurerar den som en komponent i den fras som anger *innehållet* i en av A 's viljeattityder; vi har alltså här en viljeattityd med ett hypotetiskt innehåll.

Denna skillnad i variabelns placering är betydelsefull, ty den medför att det finns en klass av insättningar för " p " som ger b) empiriskt sanningsvärde, utan att ge a) det. Klassen utgörs av de satser som implicerar att A 's nuvarande viljeattityder genomgår en förändring. Dessa satser skapar komplikationer för a), eftersom p här är ett villkor tillsammans med förhållandet att A 's attityder är de nuvarande, dvs att hans attityder bevaras intakta. Det totala villkoret för att A skall vilja q blir därför motsägelsefullt. Det är kontroversiellt om hypotetiska satser med självmotsägande försatser är logiskt sanna eller logiskt falska, men deras sanningsvärde beror i alla händelser inte av empiriska omständigheter – något som gör dem otjänliga för mina syften. Insättningar av samma satser i b) vållar däremot inga besvär. Text så kan man i b) för " p " substituera " A blir fysiskt handikappad och ändrar viljeställning till att

vilja fortsätta leva” och för ” q ” ” A blir dödad”, ty en person kan inte bara vilja att han blir dödad om han blir handikappad, han kan också vilja att detta sker även om han i dessa omständigheter skulle komma att ändra inställning. Det ligger inget märkligt i att vid en tidpunkt vilja att de icke-identiska viljeattityder man har vid en *annan* (faktiskt eller tänkt) tidpunkt skall frustreras. Man kan döma ut en möjlig utveckling av en själv som degeneration och förfall. Kontrastera detta mot vad man med samma substitutioner erhåller ur a): givet att A 's nuvarande viljeattityder förblir konstanta, skulle A , om han blir handikappad och hans nuvarande viljeställning ändras så att han vill fortsätta leva, vilja bli dödad. Här görs det motsägelsefulla att antagandet att A 's viljeattityder både förändras och förblir konstanta.

Efter denna utläggning bör det framgå att jag ovan begagnade mig av a)-formen för att uttyda den konfucianska och kristna tankegången. De svårigheter som denna tolkning råkade in i är de som just reproduceras för a)-formens vidkommande. Låt oss nu se om b)-formen ger bättre underlag för en tolkning av denna centrala etiska idé. En formulering av idén som ligger nära till hands i detta sammanhang är följande: A 's vilja att utföra handlingen H har moralens sanktion om och endast om A 's vilja är universaliserbar i den meningen att A är villig att acceptera att H utförs även om han befinner sig i vilken som helst av de situationer, som i alla relevanta hänseenden är identisk med en av de positioner som en viljande varelse, vilken påverkas av H i den faktiska situationen, befinner sig i. Vid närmare besiktning visar det sig emellertid att denna formulering måste kasseras därför att den inte utesluter något som man kan kalla ”spekulation i osannolikheter”. Antag att q representerar något A skyr eller vill undvika; då blir det lättare för A att vilja att om p så q ju mer osannolikt inträffandet av p är. Av detta följer att det kan vara rationellt att vilja ha en smärre fördel som är praktiskt taget viss i den faktiska situationen, fastän man härmed riskerar att ådra sig en större nackdel om något osannolikt inträffar. För att illustrera, en person vars välbefinnande vilar på en säker grund kan resonera så här: ”Att avstå en del av mitt välbefinnande till denna hungrande människa innebär en uppoffring som väger lätt mot den skada jag åsamkas i en hypotetisk situation, där jag själv hungrar och välbefinnande människor förvägrar mig sin hjälp. Men eftersom det är så osannolikt att jag kommer att hamna i den hungrandes situation, så är jag villig att ta risken att föreskriva att jag då inte skall ges någon hjälp. Jag kan alltså med gott samvete låta bli att dela med mig av mitt välbefinnande”. Enligt ovanstående formulering drivs den här personen av moraliska bevekelsegrunder — en konsekvens som är klart grotesk.

Källan till problemen ligger i den roll sannolikhetsöverbäganden till-låts spela. Helt klart är sannolikheten för att agenten skall komma att hamna vid den mottagande änden moraliskt oväsentlig, liksom sannolikheten för att andra då kommer att behandla honom så som han nu planerar att behandla de inblandade. Så länge dessa sannolikheter influerar beslutsprocessen rör den sig på en rent egoistisk basis.

Dessa sannolikhetsöverbäganden spärras emellertid ut om man kräver att universaliserbarhetsresonemanget förlöper i enlighet med följande modell. I den första fasen sätter sig agenten in i var och en av de positioner som i alla relevanta avseenden är identisk med den något viljande väsen, vars intressen påverkas av handlingsalternativen i den faktiska situationen, befinner sig i. För var och en av dessa positioner frågar han sig: hur vill jag nu helst att jag blir behandlad om jag befinner mig i denna position? Givetvis får man inte föreställa sig att svaret nödvändigtvis blir detsamma för alla positioner, men vi kan bortse från denna komplikation eftersom den är parallell med en som uppstår i den andra fasen. Så antag att agenten når fram till ett favoriserat alternativ. Detta kan vara identiskt med det alternativ som favoriseras i den faktiska situationen – i så fall är beslutsprocessen avslutad. Men ofta är dessa preferenser oförenliga, varför det krävs en andra fas där man jämför värdeskillnaden mellan det favoriserade alternativet och de övriga i den hypotetiska situationen med värdeskillnaden mellan det favoriserade alternativet och de övriga i den faktiska situationen. Annorlunda uttryckt: man frågar beträffande den dominerande viljeattityden både i den hypotetiska och i den faktiska situationen vilken som har störst dominans över alternativen. Den viljeattityd som har den största dominansen är den universaliserbara viljeattityden (under förutsättning att ingen kompromiss är möjlig). De besvärande sannolikhetsöverbägandena kan inte göra intrång i denna process. De kan inte tränga in i första fasen eftersom man här rör sig *inom* en viss hypotetisk situations ramar: man frågar sig vad som föredras bland sakförhållanden som alla delar samma hypotetiska villkor. Men de kan heller inte krypa in i den andra fasen som bara sammanställer värdeskillnaderna i den hypotetiska och faktiska situationen.

En illustration med ett tidigare exempel indikerar också detta. Den välbärgade har att jämföra den styrka med vilken han föredrar att behålla hela sitt välstånd i oreducerat skick framför att ge avkall på en ringa, obehövlig del av det, som krävs för att bistå en hungrande, med den styrka med vilken han, i en situation där han hungrar, sannolikt föredrar att han får sin hunger stillad genom en gåva från en välbärgad framför att han inte får något bistånd utan får fortsätta genomlida hungerns kval. Det råder inte någon tvekan om att, för en överväldigand-

de majoritet människor, den senare preferensens dominans är starkast, varför den universaliserbara attityden för dem blir att vilja bispringa hungrande – en konklusion som bättre harmonierar med den moraliska intuitionen än den tidigare slutsatsen.

Det står emellertid – för att återvända till ett exempel ännu längre tillbaka – fortfarande *A* fritt att, utan att kränka universaliserbarheten, bringa den handikappade *B* om livet, under förutsättning att han själv vill bli så behandlad i en situation där han är handikappad men har obruten livsvilja. (Det bör emellertid påpekas att, för de flesta människor, viljan att i dessa omständigheter deras vilja till fortsatt liv respekteras har större dominans över alternativ än en eventuell vilja i den faktiska situationen att bli kvitt ofärdiga människor har.) Innebär detta att vi alltså har ett förslag på moralkriterium som godkänner ett ogenerat trampande på andras intressen? Det är sant att den uppfattning av moral jag nu laborerar med tillåter en att strunta i andras intressen, hur allmänt förekommande de än må vara. Men argumentet 2) i föregående sektion visar att detta är ett nödvändigt krav på en definition av moral. Å andra sidan måste det finnas ett skydd mot missbruk av denna möjlighet att åsidosätta andras intressen, något som förhindrar att andra viljande varelsers intressen lättvindigt och skamlöst körs över. Denna garant har vi, tycks det mig, i klausulen att man har rätt att ignorera ett intresse endast om man (i beskriven mening) är villig att acceptera att det ignoreras även om man själv skulle komma att omfatta det. Att man är beredd att vilja att ett intresse inte tillmötesgås, även om man själv skulle komma att dela det, borgar för att ens negligering av intresset inte bara grundar sig på att det tjänar ens egoistiska syften för tillfället att köra över intresset. Om något förlänar en den moraliska rätten att inte respektera en annans intresse, så är det, förefaller det mig, ens villighet att acceptera att detta intresse heller inte respekteras om man själv skulle komma att omfatta det.

Så det kan kanske vara mödan värt att försöka formulera en definition som i kondenserad form återger denna andra explikation av den konfucianska och kristna idén:

(M) *A*'s vilja att utföra handlingen *H* (framför varje alternativ) är moralisk (= moraliskt oklanderlig) om och endast om *A*'s vilja att utföra *H* är universaliserbar i följande mening: *A* skulle vilja att *H* utförs hellre än varje alternativ även för varje hypotetisk situation som består i att *A* intar en position som, enligt en rimlig bedömning vid handlingstillfället, i alla relevanta hänseenden är identisk med den någon viljande varelse, vars intresse påverkas av *H* och/eller dess alternativ i den faktiska situationen, intar; eller, om *A* skulle

vilja en alternativ handling för dessa hypotetiska situationer, så har *A*'s vilja att utföra *H* större dominans över alternativ än denna eventuella vilja har.

En del punkter i (M) tarvar kommentar. (i) Jag definierar den moraliska karaktären hos viljeattityder snarare än hos handlingar, vilket kanhända är vanligare, enär jag anser att en handling moraliska status är härledd från moraliteten hos den viljeattityd den är en intentionell manifestation av. (ii) Observera att definitionen fixerar innebörden hos termen "moralisk" när denna är synonym med "moraliskt oklanderlig (acceptabel etc)" och kontrasteras mot "omoralisk", inte i den (filosofiska) användning av "moralisk" som täcker både det moraliskt acceptabla och det moraliskt oacceptabla. (iii) Notera vidare att *A*'s viljeinställning kan vara moralisk utan att *A de facto* företagit tankeexperimentet att sätta sig in i de övriga inblandades situation: det talas inte om vad *A* "vill" utan vad han "skulle vilja", dvs skulle vilja om han företar det beskrivna tankeexperimentet. Det krävs inte att *A* faktiskt universaliserar sin attityd, bara att den är universaliserbar. (iv) Med ett "relevant" hänseende menas ett hänseende som påverkar *A*'s viljeattityder i positiv eller negativ riktning. (v) Personligen finner jag det naturligtast att tala om en moralisk valsituation endast om något viljande väsen utöver agenten påverkas av till buds stående alternativ; därför avser jag att frasen "för varje hypotetisk situation . . ." läses så att den implicerar att det finns dylika situationer. (vi) Frasen "enligt en rimlig bedömning vid handlingstillfället" är inskjuten för att poängtera att en agent som regel inte har någon exaktare information om de övriga inblandades intressen – ibland, som när det gäller beteende visavi offentliga serviceinrättningar, kan de inblandade inte ens identifieras. Allt som kan begäras av en agent är därför att han på basis av tillgänglig information gör en sund sannolikhetsbedömning av "insyltade" intressen.

En typisk filosofisk reaktion på en definition som (M) är att hävda något i stil med följande: termen "moralisk(t oklanderlig)" har primärt en (positiv) emotiv innebörd och bara i andra hand en viss beskrivande mening, vilken är beroende av den emotiva; därför blir en definition som (M) ovillkorligen persuasiv, dvs den blir ett förtäckt försök att rekommendera ett visst förhållningssätt. Som svar på detta är jag, för det första, beredd att tillstå att jag med (M), och denna uppsats som helhet, har velat göra reklam för anläggandet av ett visst betraktelsesätt när man formar sina attityder. Detta betraktelsesätt bör kunna vinna gehör hos alla och envar som förespråkar rationalitet och konsekvens i handlings- och viljelivet. Betraktelsesättet betonar rationalitet och konsekvens på så vis att det går ut på att man vill behandla en annan viljande varelse

annorlunda än man själv vill bli behandlad endast om man kan peka på någon egenskap, som denna varelse har till skillnad från en själv, men som det är logiskt möjligt att man själv kan vara utrustad med, i händelse av vilket man villigt accepterar samma behandling som man vill utsätta den andre för.

Den andra punkten i mitt svar är att jag önskar framhålla att detta medgivande inte utesluter att (M), fattad som en språkbruksbeskrivande definition, har ett betydande mått av sanning. Jag tror att termer som "moralisk" i vardagsspråket också har en stark deskriptiv förankring, och jag vill förfäktat att (M) presenterar – kanhända i en preciserad och uppstramad form – åtminstone *en* dylik deskriptiv innebörd. Detta senare påstående bekräftas av att (M) kan ses som en explikation av en konfuciansk och kristen princip, som redan vid det etiska tänkandets begynnelse ställdes i centrum. Liknande tankegångar har sedan förts fram bla av Kant och R M Hare. (Den senare har myntat termen "universaliserbarhet"; se *tex* hans *Freedom and Reason*, Oxford 1963. Att jag här undviker att redogöra för Kants och Hares doktriner beror inte på att jag försöker förtiga eller nedtona den inspiration jag hämtat från dem, utan på att en kartläggning av lik- och olikheter skulle föra alltför långt.) Låt emellertid inte detta skymma den rekommenderande eller propagerande aspekten hos (M): jag har lyft fram, och kanske hyfsat till, en bland förmodligen andra möjliga deskriptiva betydelse hos "moralisk" emedan jag uppfattar den attityd som då betecknas som väsentlig och värd begrundan.

3. Några möjliga svårigheter för (M)

Jag har för avsikt att diskutera några svårigheter som man kan mena ansätter (M).

1) Först bör vi kanske försöka försäkra oss om att (M) går fri från invändning 1) som riktades mot intresse-utilitarismen i sektion 1 eller, *m a o*, om att (M) tillåter en plausibel analys av övermeriterande handlingar. Begrunda återigen *A* som står inför valet om han skall kasta sig över en exploderande granat eller söka skydd för den. Vi föreställer oss att *A* stannar för det senare alternativet – har han då, enligt (M) liksom enligt intresse-utilitarismen, handlat omoraliskt? Inte nödvändigtvis, svaret avhänger *A*'s viljeattityder beträffande de hypotetiska situationer där han ikläder sig de andra närvarandes relevanta karakteristika. Dessa personer, tänker vi oss, vill leva. Eftersom *A* vill detsamma, måste han tillmäta de andra personernas vilja att leva betydande vikt. Förmodligen

blir resultatet att, för dessa hypotetiska situationer, *A*'s dominerande vilja är att den, som här befinner sig i samma position som han själv i den faktiska situationen, utför offergärningen. Det finns således en konflikt mellan *A*'s dominerande viljeinställning i den faktiska situationen och den dominerande i de hypotetiska situationerna. När man undersöker vilken av dessa dominerande viljeattityder som är den starkaste, bör man göra klart för sig att det finns omständigheter som modererar den senare viljeattityden: med tanke på den situation *A* faktiskt befinner sig i, måste han vara medveten om hur svårt det är att offra sig för andra. Därför är det rimligt att anta att *A*'s vilja, för de hypotetiska situationerna, att bli räddad möter motstånd från en motvilja mot att ställa så stora krav på en annan människa som hans räddning kräver. Detta medför att hans vilja att rädda sitt eget skinn i den faktiska situationen kan få den största dominansen och följaktligen bli den universaliserbara (= moraliska) attityden.

Detta visar att (M), i kontrast till utilitarismen, inte fordrar att *A* (ens om han har genomsnittliga attityder) måste offra sig för att kunna sägas ha en moralisk inställning, men det belyser inte innebörden av termen "övermeriterande handling". För att klargöra denna för jag in en mer heroisk agent, *B*, som i en parallell situation väljer att rädda de andras liv. *B*'s attityd är också universaliserbar – den är ty o m lättare att universalisera än *A*'s, eftersom det här är mindre risk att den dominerande viljeattityden i den faktiska respektive hypotetiska situationen står i harnesk mot varandra. Jag vill nu hävda att *B*'s förhållningsätt inte är övermeriterande i förhållande till *hans egen* moral: han gör inte mer utan precis vad hans hjältemodiga hållning kräver. I stället är *B*'s handling övermeriterande *relativt A's moral*: *B*'s handling gör "mer" än *A*'s moral fordrar i den bemärkelsen att den tillgodoser viljor (nämligen de andra närvarandes livsviljor), som *A* själv håller för legitima, i större utsträckning än *A*'s egen universaliserbara handling gör. Min tes är alltså att en agents handlingar och attityder inte är övermeriterande relativt hans egen moralkodex utan relativt andra mindre hjältemodiga eller helgonlika individers moralkodex vilka bildar genomsnittet.

2) Någon tror sig kanske kunna ådagalägga att (M) är alltför snäv genom att visa på att (M) näppeligen kan välsigna de extrema åtgärder man kan vara nödsakad att tillgripa i nödvärn, åtgärder som dock intuitivt ter sig moraliskt berättigade. Antag att *A* angriper *B* i en uttalad avsikt att bringa honom om livet och att *B* kan avvärja detta anslag endast genom en handling som tillfogar *A* stort lidande, exempelvis handlingen att kasta frätande syra i ansiktet på *A*. Intuitivt förefaller *B*'s handling, trots dess grymhet, ha moralens bifall därför att den är nödvändig ur självförsvarysynpunkt, men det kan tyckas att den bara i

exceptionella omständigheter kan vara i samklang med (M). De flesta människor har en oerhört stark motvilja mot att få ansiktet sönderfrätt av syra, en motvilja så stark att det kan synas att dess dominans över andra alternativ i den hypotetiska situationen knappast kan överträffas av den dominans viljan att rädda det egna livet har i den situation *B* faktiskt befinner sig i. Risken verkar därför överhängande att *B*'s vilja paralyseras av en olöslig konflikt, om han försöker universalisera. Endast om *B* tillhör en fåtalig skara av moralatleter, hos vilka en motvilja mot att förgripa sig på en annan varelse effektivt motverkar motviljan mot att få syra i ansiktet, tycks dominansförhållandet bli sådant att hans vilja att rädda sitt liv i den faktiska situationen blir tydligt universaliserbar. Så det verkar som om (M) leder till att det moraliska berättigandet av extrema åtgärder företagna i nödvärn blir en alltför exklusiv vara.

Men skenet bedrar, ty i själva verket är det inte alls speciellt svårt för *B* att kunna samtycka till att få syra i ansiktet om han är ute i syfte att döda en annan person. Anledningen till detta är att en avsikt eller ett syfte som regel inte är något som hemsöker en utan ens egen förskyllan: en avsikt är normalt något man själv formar och som man därför har ansvar för. Vidare, *B* måste redan hysa en viss ovilja mot att forma intentionen att döda en annan person – annars skulle han aldrig undersöka sina attityders universaliserbarhet. Under dessa betingelser utgör motviljan mot att få syra i ansiktet inget hinder för att acceptera denna behandling om man gör sig skyldig till innehav av avsikten att döda en annan – *B*'s acceptering av avskyvärda följder för sin egen del i denna hypotetiska situation får bara till resultat att hans beslut, att se till att denna situation aldrig förverkligas, förstärks.

Man kan invända att fastän intentioner normalt inte uppkommer inom en utan ens egen förskyllan, så *kan* detta ske tex genom en ondskefull neurologs ingrepp. Detta måste medges, men om ens personlighet radikalt förändras genom ett dylikt ingrepp, så finns det inte mycket skäl att identifiera sig och sympatisera med den resulterande individen.

3) En invändning som slår i motsatt riktning är den som går ut på att (M) är otillräckligt restriktiv i det att den lämnar dörren öppen för moralisk relativism. Relativism blir en följd av (M) enär den inte ställer några innehållsliga krav på en moralisk attityd utan bara ett rent formellt krav på konsekvens: att en agent är beredd att vilja att den planerade handlingen exekveras även i de tänkbara situationer där han själv befinner sig vid den mottagande änden. Antag att *A* tilldelar kunskap högre värde i sig än lycka: han föredrar alltid att ta del av sanningen även om det innebär slutet på ett aldrig så intensivt lyckorus han befinner sig i. *B*'s värdering av kunskap och lycka är den omvända: han önskar sväva

vidare i rosenskimrande fåkunnighet framför den abrupta buklandning på ett skrovligt stycke verklighet som meddelandet av en obehaglig sanning innebär. Det är sannolikt att båda dessa attityder – och den behandling av andra varelser de ger upphov till – kommer att väcka anstöt hos den andre: *A* vill kanske brännmärka *B*'s attityd som "överdriven eftergivenhet gentemot animala föreställningar", medan *B* måhända fördömer *A*'s inställning som "hysterisk och hänsynslös förnuftsdyrkan". Men om (M) är korrekt, kan både *A* och *B* tvingas medge att den andres inställning är *moraliskt* oklanderlig, dvs att ingendera inställning kan kritiseras på *moraliska* grunder, fastän de därigenom naturligtvis inte nödgas överta den andres attityd som sin egen. Är detta övermåttan liberal: kan högst en av *A*'s och *B*'s attityder vara *moralisk*?

Jag har svårt att se vad som skulle kunna motivera ett jakande svar. Såvitt jag kan se, kan man inte stödja en karakterisering av en av attityderna som *den* moraliskt riktiga genom någon som helst argumentation. Det rör sig om värden i sig, om saker som är velade som yttersta ändamål, och sådana kan man knappast argumentera för eller mot eftersom argumentation förutsätter att man appellerar till andra värden. Vidare tänkte vi oss att varken *A* eller *B* kan anklagas för att göra godtyckliga undantag. Så hur kan man rättfärdiga klassifikationen av en attityd som den moraliska? Och vad kan denna klassifikation bli förutom ett gillandets sigill, dvs ett tecken på att talaren själv delar den så klassificerade attityden (något som kan uttryckas på mindre vilseledande sätt)? Det tycks mig därför vara ett utslag av förmyndarmentalitet och självrättfärdighet att beskriva den ena attityden (av en lycklig tillfällighet den man själv omfattar) som den moraliska. En ärlig människa måste hålla till godo med den relativism som härrör från det förhållandet att när alla sakförhållanden är utredda, när alla argument ligger på bordet, så kan en bitter bottensats av oöverbärliga viljemotsättningar kvarstå. Drömmen om ett absolut moralsystem är inget annat än en ren dröm. Den är ett stycke önsketänkande, liksom den inledningsvis nämnda tankegången att det moralen kräver sammanfaller med det det upplysta egenintresset kräver, att attityder som välvilja, medkänsla och sympati inte är nödvändiga för att motivera moraliskt beteende.

4) En annan möjlig anklagelsepunkt är att kriteriet (M) trots allt inte utgör en effektiv spärr mot nonchalans och åsidosättande av andras intressen. Roten till denna otillräcklighet ligger i att det är så vanligt förekommande att personer utmålar sig själva som mer heroiska, mer kapabla att utstå lidande och umbäranden i hypotetiska situationer än vad som faktiskt är fallet. Det finns dessa två felkällor i universaliseringsprocedurén: (i) agänten brister i självkänedom eller uppriktighet mot sig själv och tillskriver sig själv viljeattityder för hypotetiska situ-

ationer som han faktiskt inte kan hysa, och (ii) agenten är otillräckligt utrustad med fantasi och inlevelseförmåga: han åskådliggör förhållanden i hypotetiska situationer på ett inadekvat sätt. Båda dessa faktorer leder lätt till att en agent ställer alltför stränga krav på dem som befinner sig vid den mottagande änden och, vilket är sakens andra sida, tillåter sig själv alltför stora friheter.

Dessa iakttagelser är i stort riktiga: (M) är inget kriterium som kan appliceras mekaniskt och rutinmässigt; tvärtom, dess korrekta tillämpande tarvar som sagt självkänedom och inlevelseförmåga. Att inte universaliserbarheten utgör en mekaniskt tillämpbar avgörelsemetod kan beklagas av två anledningar: (a) det är angeläget att ge seriöst syftande agenter en så pålitlig vägledning som möjligt, och (b) det är önskvärt att beskära skrupelfria individers svängrum så långt det är möjligt. I realiteten väger emellertid (b) lätt, för även om den samvetlösse erbjuds liten chans till slingringsmanövrer vid *avgörandet* av vad som är moraliskt, så beror ändå *iscensättandet* av den nådda konklusionen på hans goda vilja, på hans sympati och medkänsla. Men kvar står att det av anledning (a) är beklagansvärt att (M) inte kan tillämpas med sömngångaraktig säkerhet. Jag tror emellertid att detta är en brist som varje moraliskt kriterium ofrånkomligen är behäftat med – åtminstone gäller, som jag tidigare antydde, detsamma för intresse-utilitarismen – ty det rör sig helt enkelt om en avspeglning av komplexiteten och svårgripbarheten hos etiskt relevanta fakta.

Däremot avslöjar dessa betraktelser hur olämpligt det vore att försöka lära ut universaliserbarhetskriteriet (M) direkt i grundläggande moralisk uppfostran. Här bör man i stället koncentrera sig på att inpränta vissa (tum)regler som man erhåller genom att applicera (M) på normala eller standardiserade viljeattityder. Först när en individ uppnått mognad blir han i stånd att själv hantera kriteriet på ett kompetent sätt och att testa om de regler, som han fått sig till livs, verkligen äger giltighet för honom och hans viljeattityder. Många individer tycks aldrig nå detta stadium utan betraktar livet igenom de inpräglade reglerna som etikens essens och som ägande en av viljeinställningar oavhängig bindande kraft.

Vetenskapliga framsteg?

Några reflexioner med anledning av Craig Dilworths bok "Scientific Progress"

1. Inledning

Under senare år har det förts en livlig debatt kring vetenskapsteoretiska frågor. Denna debatt har förts mellan företrädare för olika synsätt på vad som utmärker vetenskapliga teorier (i motsats till ovetenskapliga), vad "den vetenskapliga metoden" är för något och i vad mån det går att urskilja någon form av rationalitet i den vetenskapliga utvecklingen. Bland de mera namnkunniga debattörerna kan räknas Karl Popper, Thomas Kuhn, Imre Lakatos och Paul Feyerabend. En del av denna debatt refererades och kommenterades i den för två år sedan utkomna boken "Metod eller Anarki" (Hansson 1980. Recenserad i FT 1980:3).

Mycket av denna debatt har kommit att kretsa kring naturen hos den "vetenskapliga" forskningsprocessen, vad som styr den enskilde forskaren och hur pass säker en accepterad teori är. En parallell diskussion har samtidigt förts kring naturen hos de vetenskapliga teorierna, lagarnas förhållande till observationsmaterialet osv. Dessa båda debatter griper in i varandra; ett visst svar på den ena typen av frågor för ofta med sig ett visst svar på den andra typen av frågor.

I sin bok "Scientific Progress" (recenserad i FT 1982:1) diskuterar Dilworth framför allt frågor rörande teoriernas natur och han vill introducera ett nytt synsätt, det perspektivistiska synsättet, vilket enligt hans mening löser några av de problem som vidhäftar framför allt Karl Poppers och de logiska empiristernas vetenskapssyn. En närmare granskning av den perspektivistiska synen, som den presenteras av Dilworth, visar enligt min mening att en viss oklarhet vidlåter den perspektivistiska synen. Dessutom menar jag, att Dilworth har fel i sin andra huvudpunkt: kritiken av den så kallade deduktiva modellen.

För att få en bakgrund till diskussionen av den perspektivistiska synen ska jag mycket kortfattat skissera tre vetenskapsteoretiska riktningar. Därefter följer en genomgång och diskussion av några huvudpunkter i Dilworth bok.

2. Tre vetenskapsteoretiska riktningar

a) *Den traditionella empiristiska synen.* Före Galilei var det mesta mörker. Grekerna och medeltidens tänkare såg världen ovetenskapligt. De tänkte och funderade men förirrade sig in i hårklyverier och saknade sinne för observationer. Den moderna vetenskapen föddes när man i stället för att lita på de antika källorna gjorde experiment och observationer.

Det primära råmaterialet för vetenskapen utgörs av en enorm mängd observationer. På deras grund har det sedan varit möjligt att konstruera allt mer allmänna teorier. Teorier och lagar kan induktivt genereras ur observationsmaterialet. Dessa teorier och lagar är sekundära i förhållandet till observationsmaterialet och tjänar huvudsakligen till att systematisera detta. Enligt den österrikiske fysikern och filosofen Ernst Mach styr "tankeekonomi" teoribildningen.

Denna ganska naiva syn på vetenskap övertogs och utvecklades av de sk logiska empiristerna. Bland deras väsentligaste uppfattningar var idén om ett teori-oberoende observationsspråk. Samma observationsspråk kunde, enligt deras mening, användas i så skilda vetenskaper som fysik och psykologi. Sedan växlade uppfattningarna om observationsspråket skulle formuleras i fenomenalistiska eller fysikalistiska termer.

Teorier var, enligt de logiska empiristerna, huvudsakligen instrument för att från empiriskt input generera empiriskt output. Det sätt på vilket detta output genererades systematiserades i den deduktivt-nomologiska förklaringsmodellen (se nedan avsnitt 3, samt Hempel 1969). Detta öppnade också möjligheten för ett studium av graden av överensstämmelse mellan teori (eller lag) och observationsmaterial. De logiska empiristerna kom därvid att mer och mer avlägsna sig från sin ursprungliga betoning av verifierbarhet till grad av konfirmation. Idén var att två konkurrerande teorier skulle jämföras relativt det neutrala observationsspråket med avseende på hur många (sanna) observationssatser som det går att generera ur teorierna med hjälp av den deduktivt-nomologiska förklaringsmodellen. Men eftersom den deduktivt-nomologiska förklaringsmodellen förutom allmänna lagar hämtade ur teorin (enligt de logiska empiristerna var en teori helt enkelt en mängd lagar, dvs generella satser) också måste innehålla singulära satser (ur observationsspråket) vilka specificerar de så kallade initialvillkoren, så stöter jämförelserna mellan två teorier på problem. Vad som kommer ut som förutsägelse beror både på de allmänna lagsatserna och på vilka initialsatser, som det är tillåtet att använda. Och dessutom: vilket observationsmaterial? Skall bara det nuvarande användas eller skall också framtida observationer spela in? När vi är intresserade av att veta vilken teori

som är bäst, så är vi inte bara intresserade av jämförelsen mellan de båda teorierna i dagsläget utan den väsentliga frågan är vilken av dem, som kommer att klara sig bäst i framtiden, dvs stämma med observationsmaterialet *då*. Det är en fråga som det av naturliga skäl är svårt att besvara *nu*.

b) *Karl Popper*. Där de logiska empiristerna hävdade att vetenskapens väsen (om uttrycket tillåts!) huvudsakligen utgjordes av det teorineutrala observationsspråket, hävdar Popper att den *vetenskapliga metoden* utgör skiljelinjen mellan vetenskap och icke-vetenskap. Popper övertar i allt väsentligt den deduktivt-nomologiska förklaringsmodellen från de logiska empiristerna och delar också deras syn på teorier som en samling av lagar. Dessa lagar är generella satser och Popper hävdar, enligt min mening helt riktigt, att lagar och teorier därför inte kan verifieras. De kan däremot falsifieras, dvs det är (ibland) möjligt att med hjälp av den deduktivt-nomologiska förklaringsmodellen generera förutsägelser som inte infrias. Popper tror däremot inte på ett teorineutralt observationsspråk. Varje teori har sitt eget observationsspråk. Detta teoriberoende observationsspråk innehåller i sin tur generella påståenden och allmänna lagar osv.

En god vetenskaplig teori är enligt Popper falsifierbar, ju lättare att falsifiera desto bättre! För att åstadkomma hög grad av falsifierbarhet sätter Popper upp ett antal metodregler. Dessa har utsatts för en omfattande kritik.

Popper betonar det teoretiska inslaget i vetenskaplig verksamhet; teorierna kommer först och med hjälp av dessa inser vi vilka typer av observationer som är väsentliga. Teorier är "djärva gissningar", teorier skapas för att förintas – de är inte (eller bör inte vara) forskarnas käraste egendom. Nej, en god forskare är den som ställer upp falsifierbara teorier och sedan aktivt deltar i arbetet att förintas dessa. Inte oväntat är Poppers forskartyp sparsamt företrädd i sinnevärlden.

Vari består enligt Popper vetenskapliga framsteg? Inom ett visst område ställs det upp en teori, som står emot upprepade och allvarliga försök att testa dess svaga punkter. Till slut falsifieras den. Då kastar sig forskarna genast över företaget att konstruera en ny teori, som klarar vad den gamla klarar, men som inte falsifieras av samma observationer. Därefter kastar man sig på nytt över teorins svaga punkter osv. Den nya teorin bör emellertid ha "ett större empiriskt innehåll" och det relaterar Popper till grad av falsifierbarhet.

Slutligen kan det sägas att, enligt Poppers synsätt, så finns det alltför många forskare som kör vidare i de gamla hjulspåren. Den enligt Kuhn (se nedan) "normale" forskaren är enligt Popper en dålig forskare. För

att åstadkomma 1900-talets fysik hade det, för att spetsa till Poppers ståndpunkt, räckt med Einstein (och några till).

c) *Thomas Kuhn*. Där Popper betonar den ensamme heroiske forskaren kan man säga att Kuhn lyfter fram det vetenskapliga fotfolkets betydelse. Vetenskapen drivs framåt (i den mån Kuhn vill hålla med om riktningen!) av de många små bidrag som ackumuleras under det trånga arbetet att utarbeta konsekvenserna av ett accepterat övergripande synsätt (paradigm). Fysik under 1800-talet var ett exempel på vad Kuhn kallar *normal vetenskap*. Det fanns en allmänt accepterad teori, Newtons mekanik, det fanns en allmänt accepterad "världsbild" och fysikerna arbetade hårt med att inordna mängder av nya observationer i de givna ramarna. Man visste att det fanns observationer som tycktes strida mot Newtons mekanik. Text var rörelsen hos Merkurius perihelion välkänt; men man hoppades kunna hitta förklaringar till denna och andra fenomen förenliga med det övergripande synsättet. I denna fas, som Kuhn kallar den normala, "testar man den enskilde forskaren och inte teorin". Om en fysiker inte lyckas hitta någon förklaring till ett fenomen enligt den accepterade teorin, så antar man att fysikern inte har varit tillräckligt smart och avvaktar med förtröstan uppdykandet av en smartare fysiker som skall klara även detta problem.

Detta normala stadium uppvisar enligt Kuhn några karaktäristiska drag. Framför allt finns en gemensam tradition inom vilken man arbetar. Detta medför att finns en gemensam grund att stå på, varför nya rön publiceras i tidskriftsartiklar och inte i form av böcker. Skillnaden är markant mot ett ämne som filosofi, där var och en i stort sett startar från början och skriver sin egen bok. Dessutom finns en enhetlig utbildning, vilket ytterligare ökar förståelsen mellan olika "normala" forskare. Sist men inte minst präglas det normala stadiet av tillförsikt och framtidstro; det fattas bara några små detaljer förrän alla bitarna är på plats!

Mot slutet av 1800-talet inträdde en sorts kris inom fysiken. Det ackumulerades fler och fler problem som inte gick att inordna under det gängse synsättet. Fler och fler började tro att det var något fel på "paradigmet". De bästa hjärnorna sysslade med dessa motspänstiga fenomen, och då dessa problem inte löstes trots detta, spreds så småningom ett medvetande om att allt kanske inte stod rätt till. Sedan kom Einstein; Plank och Bohr! Men enligt Kuhns sätt att se hade deras insatser varit otänkbara utan den föregående utvecklingen. Kuhn tycks hävda att övergången från ett normalt stadium till ett nytt (via en "revolutionär" mellanperiod) innebär ett mycket radikalt förkastande av det gamla. Text tycks han hävda (i sin bok *De vetenskapliga revolutionernas natur*) att den som har tillägnat sig Einsteins relativitetsteori och

dess synsätt omöjligt kan förstå Newtons mekanik. De begrepp som skenbart är desamma i de båda teorierna, t ex massa, betyder helt olika saker i de båda teorierna. Detta är en åsikt som är mycket populär i dagens vetenskapsteori och jag skall nedan granska den.

I denna skarpa formulering framstår det som en gåta varför man fortfarande lär sig Newtons mekanik först och därefter tillägnar sig Einsteins relativitetsteori. Och om Kuhn har rätt i sitt påstående om inkompatibiliteten mellan Newtons mekanik och Einsteins relativitetsteori, hur kan han själv bedöma detta? Måste han inte ha "begripit" Newtons mekanik för att inse att någon annan missförstår den? I så fall, varför är det så omöjligt för oss andra?

Med Kuhns synsätt finns det naturligtvis inget neutralt observationspråk. Vad vi ser ser vi i ljuset av vårt "paradigm". Senare tider omtolkar tidigare observationer. Det är därför som vetenskapshistorien ser så rätlinjig ut – vi får segrarnas version. Det skall också tilläggas att Kuhn lägger stor vikt vid andra drivkrafter än t ex sanningslidelsen vid vetenskaplig forskning. Karriärhänsyn och önskan att trygga sin egen position spelar en stor roll inom vetenskapen. Gamla synsätt byts inte ut därför att företrädarna för dessa böjer sig för argument – nej, gamla synsätt överlever sig själva och dör ut först när deras företrädare i den akademiska hierarkin avgår med pension!

3. Den deduktiva modellen

Det finns ett gemensamt drag hos både Popper och de logiska empiristerna: de betraktar teorier som en samling satser. Dessa satser är av en viss typ, s k generella satser. En hypotes ser till sin form likadan ut som en (natur)lag. Newtons teori består helt enkelt av Newtons lagar. Både de logiska empiristerna och Popper är överens om att förklaringar med hjälp av teorin sker med hjälp av allmänna lagar och singulära satser och att man åtminstone i naturvetenskapliga sammanhang kan sätta *likhetstecken mellan förklaring och förutsägelse*. Newtons teori förklarar planetbanorna då den med hjälp av information om planeternas och solens massa, avstånden mellan dem och tillståndet för systemet vid en viss tidpunkt kan beräkna tillståndet för systemet vid en senare tidpunkt, dvs banorna. För att kunna göra denna beräkning måste man göra vissa approximationer – vanligen försummar man planeternas inverkan på varandra. Men det går att få en ännu bättre förutsägelse (förklaring) genom att även ta hänsyn till planeternas gemensamma påverkan. Det var ju på detta sätt som såväl Neptunus som Pluto upptäcktes. (Dvs man

räknade baklänges på avvikelser hos banorna hos de yttersta planeterna. En intressant fråga för en popperian är om antagandet av en extra massa som "förklarade" Uranus avvikelser från Newtons teori var *ad hoc* före identifieringen av Neptunus på stjärnhimlen men inte efter.)

Denna förklaringsmodell, som ibland går under namnet den deduktiv-nomologiska, är naturligtvis till sin natur ytterst formell. Den ger endast *nödvändiga villkor* för vad en god förklaring skall uppfylla. Naturligtvis är den deduktiva förklaringsmodellen inte tillräcklig för att avgöra om en viss *föreslagen förklaring är en bra förklaring*. Då räcker det inte längre att titta på det formella utseendet och relationerna mellan satserna – då är det också nödvändigt att fråga om de allmänna lagarna gäller, hur väl testade de är, om initialvillkoren är uppfyllda, vilken roll de i förklaringen ingående lagarna spelar inom vårt totala kunskapsfält etc.

Sin bok *Scientific Progress* inleder Craig Dilworth med kritik mot Popper och de logiska empiristerna för deras tilltro till vad han kallar den deduktiva modellen. Denna modell innefattar som viktigaste drag att lagar är generella satser, att teorier är en samling av lagar och att vetenskapliga förklaringar sker enligt den deduktiv-nomologiska förklaringsmodellen.

Hans kritik går ut på att den deduktiva modellen omöjliggör ett förstående av sådana fenomen som teories inkompatibilitet och förändringar hos de ingående termernas mening vid övergång till ny teori (tex övergången från Newtons mekanik till Einsteins relativitetsteori). Craig Dilworth tar upp (paradigm)exemplet "massa" i klassisk mekanik och i Einsteins relativitetsteori. Han påpekar, helt riktigt, att massa i Newtons teori betecknar en kvantitet hos kropparna, vilken är oberoende av kropparnas hastighet, medan "massa" i relativitetsteori (ibland) betecknar en storhet som varierar med kropparnas hastighet. (Ibland betecknar "massa" i relativitetsteori den absoluta vilomassan.) Men låt oss ta en storhet som impuls (hos Newton hastighet gånger massa). Låt oss mäta denna impuls med hjälp av att en partikel träffar en "impulsmätare", vars grunddrag jag har lånat från Niels Bohr. Denna impulsmätare kan vi enkelt föreställa oss som en platta, fästad på en fjäder, vilken trycks ihop då en partikel slår i plattan. Vi mäter impulsen genom att helt enkelt mäta (den maximala) intryckningen av fjädern. Naturligtvis måste vi tänka oss anordningen som rörlig relativt referenssystemet (dvs eña ändan av fjädern fixeras i referenssystemet, den andra är rörlig). Impuls hos olika partiklar kan då mätas efter hur mycket fjädern trycks ih. Oberoende av denna mätning kan vi mäta hastigheten hos partikeln. Enligt Newtons teori är impulsen direkt proportionell mot hastigheten. Proportionalitetskonstanten utgörs av massan för partikeln. Hur är det i

verkligheten? Jo, Newtons antagande stämmer väl för låga hastigheter men för höga hastigheter växer impulsen snabbare. Einstein angav ett samband för detta och fann att man kan skriva sambandet mellan impuls och hastighet linjärt, om man låter "proportionalitetskonstanten" (massa) variera med partikelns hastighet.

Betyder impuls detsamma i båda teorierna? Vilken betydelse har det, att vi kan *mäta* impuls på samma sätt i de båda teorierna? Har vi med vårt lilla experiment gjort en *empirisk upptäckt* (förhållandet mellan hastighet och impuls är annorlunda än vi trodde) eller har vi gjort en *lingvistisk upptäckt*? (Meningen hos de ingående termerna är annorlunda än vi trodde.) Craig Dilworth väljer, i likhet med en stor del av svenska vetenskapsteoretiker, det sista alternativet. Själv föredrar jag alternativet, att vi gjort en empirisk upptäckt.

Men låt oss med Dilworth anta att meningen hos de ingående termerna ändras. På vilket sätt skulle detta vara extra problematiskt för den deduktiva modellen? Måste inte i så fall termerna ändras överallt i en given förklaring? Om vi har en meningsförändring, vilket tex Kuhn hävdar, så innebär ju detta att även observationstermernas mening ändras. Alla observationer tolkas om. Men vad har detta att göra med den formella förklaringsmodellen? På grund av sin formella natur fungerar den naturligtvis lika bra efter meningsbytet. Däremot har förändringen hos meningen betydelse för synen på vad som kan accepteras som naturlagar respektive vad som är observationer, men jag förstår inte på vilket sätt fasthållandet vid den sk deduktiva modellen skulle medföra att dessa problem med meningsvariation mm skulle vara svåra att upptäcka.

4. Den perspektivistiska synen

Craig Dilworth vill ersätta, vad han kallar den deduktiva modellen för vetenskapliga framsteg med en ny syn på vetenskap. Denna kallar han för den perspektivistiska uppfattningen av vetenskapen och den tar som en av sina utgångspunkter vissa gestaltpsykologiska fenomen. Han diskuterar exemplet med "ankharen" (se FT 1981:2, s 16) och noterar hur svårt det kan vara att byta från att se figuren som en hare till att se den som en anka och vice versa. Det är omöjligt för en och samma person att samtidigt se figuren som en anka och en hare. Endast ett av perspektiven är möjligt. Detta kallar Dilworth för *aspektmässig inkompatibilitet* och det innebär omöjligheten av att tillämpa *olika begrepp samtidigt på samma föremål*. Aspektmässig inkompatibilitet är inte av arten logisk

motsägelse och enligt Dilworth fångar denna typ av inkompatibilitet in något om förhållandet mellan olika teorier, vilket den deduktiva modellen inte klarar. Den deduktiva modellen betraktar teorier och lagar som satsar och därför kan den deduktiva modellen enligt Dilworth endast behandla motsägelser mellan teorier.

Fallet med ank-haren illustrerar problemet med att två olika typer av begrepp (ank-begrepp respektive har-begrepp) kan appliceras på "samma föremål". På liknande sätt tänker sig Dilworth att teorikonflikt oftast innebär att vi har två olika teorier för samma område och att teorierna är lika förenliga/oförenliga med observationer. En av Poppers teser är att en ny teori bör innehålla resultat, vilka strider mot den tidigare teorin (annars utgör den nya teorin inget framsteg). Dilworth klagar på, att Popper menar att denna konflikt måste innebära att den nya teorin motsäger den gamla. I den perspektivistiska synen kan vi, enligt Dilworth, även förstå teorikonflikt, där teorierna (som handlar om samma domän) genererar samma observationer. Dilworth tycks mena, att Popper inte kan behandla denna typ av teorikonflikt, eftersom teorierna inte strider mot varandra när det gäller observationsresultat. Men, fortsätter resonemanget, ". . . detta i sin tur antyder, att situationen inte är så enkel att Poppers uppfattning om teorikonflikt inte kan användas i ett fåtal udda fall, utan snarare att även i de fall, där teorierna antyder oförenliga resultat, denna skillnad mellan dem inte är väsentlig för deras konflikt; och om det är så fångar Poppers uppfattning om teorikonflikt inte det väsentliga i något fall (av teorikonflikt)" (Dilworth sid 87; min översättning).

Detta är ett mycket starkt påstående som är mycket dåligt underbyggt. Stämmer det verkligen att det finns exempel på olika teorier med exakt samma förutsägelser? Nog gör Einsteins speciella relativitetsteori väsentligt annorlunda förutsägelser än Newtons mekanik? Det är också svårt att uppfatta kvantmekanik som enbart ett nytt perspektiv på världen; det är en stor skillnad mellan kvantmekanikens förutsägelser och den klassiska fysikens. Nog är jag böjd att hålla med Popper, att dessa nya och annorlunda förutsägelser (som visar sig stämma) utgör ett mycket stort framsteg. Det har hänt något mer än att vi enbart har bytt perspektiv. Ännu mer betänksam blir jag, då Dilworth nämner att den perspektivistiska synen kan usträckas till olika geometriska teorier. Euklides, Lobatchewsky och Riemanns geometrier utgör enligt Dilworth olika begreppsmässiga perspektiv applicerade på det geometriska rummet. Detta är knappast en träffande beskrivning av förhållandet mellan de olika geometrierna. Antingen har vi den uppfattning (i likhet med Riemann) att metriska relationer finns så att säga i rummet självt, och i så fall är det bara (högst) en av geometrierna som beskriver rummet

ifråga. De andra är helt enkelt fel. Eller så intar vi ståndpunkten att "rummet självt" saknar metrisk struktur, och då får vi själva definiera längd i rummet och beroende på hur vi gör kan vi realisera ett flertal olika geometrier, däribland även den euklidiska.

För att göra förvirringen fullständig, avslöjar Dilworth i en fotnot, att idén till den perspektivistiska synen uppstod oberoende av gestaltpsykologiska betraktelser. I en studie av relativitetsteorin betraktades varje referenssystem (koordinatsystem) som ett begreppsmässigt perspektiv. Det är naturligtvis tillåtet men det finns inte skymten av någon likhet mellan "konflikten" mellan två utsagor formulerade i olika referenssystem i relativitetsteorin (de kan enkelt översättas till varandra) och tex den synnerligen allvarliga konflikten mellan klassisk fysik och relativitetsteori. Varje påstående om motsatsen är falskt!

Dilworth talar genomgående om teorier som begreppsmässiga perspektiv (conceptual perspectives) och jag har en känsla av att han drar analogin med begrepp för långt. *En teori är ingen samling begrepp*. En teori innehåller begrepp. *Med hjälp av dessa begrepp påstår vi något om världen*. När man testar en teori (eller en hypotes) så testar man inte de ingående begreppen, genom att undersöka om dessa är tillämpliga. Vi testar om utsagorna, som vi genererar ur teorierna, stämmer med observationer. Sedan är det en helt annan sak att till exempel Kuhn har visat hur problematiskt detta är. En (populär) tolkning av Kuhns ståndpunkt är att sanningshalten hos de sk observationssatserna alltid avgörs relativt ett övergripande synsätt (paradigm). Men naturligtvis är Kuhns synsätt ändå väl förenligt med att betrakta teorier som en mängd av satser. Vad Kuhn visar är att det finns ytterligare faktorer som spelar en avgörande roll förutom själva teorierna. Detta övriga, som innehåller allt från världsbild till forskargruppens organisation, går under samlingsnamnet "paradigm".

Dilworth vill göra en åtskillnad mellan lagar och teorier, en skillnad som ytterligare avlägsnar honom från Popper och de logiska empiristerna (och möjligen från Kuhn). Där Popper och de logiska empiristerna menar att en teori helt enkelt är en samling av lagar, så menar Dilworth att lagar är ekvationer medan teorier är begreppsmässiga perspektiv. Han förefaller inte att vara medveten om att han därvid hamnar i den lätt absurda situationen att man *aldrig* kan härleda någon lag från en teori. Vi måste göra *en åtskillnad mellan Newtons teori* (som är ett begreppsmässigt perspektiv) *och Newtons lagar*. Einstein ersatte Newtons lagar med andra ekvationer, men ersatte han Newtons teori? Med vilka specifika lagar är Newtons teori förenlig?

Det andra alternativet, som tex valts av Sneed och Stegmüller, är att betrakta såväl lagar som teorier som mängdteoretiska storheter. Då

avlägsnar man sig också från den deduktiva modellen. Men även här tillhör lag och teori samma kategori. Att skilja dem åt förefaller mig inte vara något annat än att föreslå ett nytt språkbruk. Argumenten bör då visa vilka vinster man gör på detta nya betraktelsesätt.

5. Teorier som tillämpade modeller

Emellertid vill Dilworth även karaktärisera *teorier som tillämpade modeller*. I sin diskussion av den kinetiska gasteorin och dess samband med Boyles lag så karaktäriserar han den ideala gasmodellen med fem påståenden (Dilworth sid 103, min översättning):

1. Volymen av alla molekylerna tagna tillsammans är försumbar i jämförelse med volymen hos gasbehållaren.
2. Inga krafter verkar mellan molekylerna utom vid kollision.
3. Vid kollision med varandra eller med behållarens väggar är molekylerna helt elastiska.
4. Kollisionernas utsträckning i tid är försumbar i jämförelse med tiden mellan kollisioner.
5. Molekylernas rörelse är slumpmässig.

Detta är alltså modellens karaktärisering som naturligtvis sker med hjälp av satsen. Men modellen själv, får man förmoda, är något icke-lingvistiskt. Trots detta kan man enligt Dilworth härleda Boyles lag från den ideala gasmodellen. (Visserligen med hjälp av ytterligare antaganden.) I detta avsnitt i boken (om den kinetiska gasmodellen) behövs plötsligt inte teorin utan lagarna kan härledas direkt ur modellen. Detta torde dock bara vara möjligt om modellen också innehåller ekvationer (eftersom lagarna är ekvationer). Innehåller modellerna ekvationer? Vad innebär det att tillämpa en modell? Teorier kan enligt Dilworth ses som tillämpade modeller. Är den ovan karaktäriserade ideala gasmodellen tillämpad? Det får läsaren aldrig reda på, men jag *tror*, att förhållandet är detta: En modell är (innehåller) en generell beskrivning av en mängd föremål med angivande av vilka egenskaper dessa har (kan ha) och på vilka sätt föremålen påverkar varandra. För att få en tillämpad modell (teori) måste vi ange kvantitativa lagar för de ingående storheterna samt ge en kvantitativ beskrivning av växelverkan. Ur den tillämpade modellen (teorin) kan nu de enskilda lagarna härledas på normalt sätt. I denna min tolkning tycks vi komma ganska nära Popper och de logiska empiristerna: teorin blir en samling lagar (antingen uttryckta som ekva-

tioner eller som satser) tillsammans med en mer abstrakt modell. Men jag är osäker på författarens intentioner.

För övrigt anser jag att Dilworth gör för stor affär av att Popper och de logiska empiristerna betraktar lagar som satser. Dilworth påpekar att i t ex fysik uttrycks lagarna genomgående som ekvationer, men ekvationer kan (om än klumpigt) också uttryckas som satser. Jag vore mycket tacksam för ett exempel på en fysikalisk lag som inte kan uttryckas som en allkvantifierad sats!

Och dessutom: Formulerade inte Galilei fysikaliska lagar? Är Archimedes lag ingen lag? Varken Galilei eller grekerna uttryckte fysikaliska samband med hjälp av ekvationer i vår mening!

6. Dilworths fallstudier

I kapitel 12 diskuterar Dilworth hur den perspektivistiska synen skall kunna tillämpas på Galilei, Kepler och Newton. Han menar sig visa att det går bättre att förstå förhållandet mellan dessa "teorier" (endast Newton formulerade enligt Dilworth en teori) och på vilket sätt Newtons teori förklarar sina föregångare med hjälp av den perspektivistiska synen än med hjälp av den deduktiva modellen.

Ett mycket diskuterat problem när det gäller Newtons teori är om hans lagar skall betraktas som någon sorts definitioner och således som sanna a priori eller som empiriska, testbara utsagor. Poincaré är den kanske mest kända företrädaren för ståndpunkten att lagarna utgör en sorts definitioner. Dilworth menar att båda betraktelsesätten är tillåtna och att detta finner en naturlig plats i den perspektivistiska synen. När lagarna betraktas som definitioner är deras karaktär att avgränsa modellen för teorin. När de är empiriska handlar det i stället om tillämpningar av modellen på verkligheten. Det låter ju säga sig, men det skulle varit intressant att få reda på mer om *hur* en modell tillämpas. Jag kan inte se annat än att exakt samma förhållanden (växlingen mellan empirisk karaktär och definitioner hos lagarna) skulle kunna uttryckas lika väl med den deduktiva modellen.

I Dilworths resonemang verkar det som om den a prioriska karaktären hos lagarna endast visar sig när vi *inte* tillämpar modellen, dvs när vi använder lagarna uteslutande till att avgränsa modellen och så att säga definierar denna. Men det intressanta är, vilket Poincaré hävdade, att lagarna tycks kunna ha denna a prioriska karaktär och ändå användas till att göra förutsägelser. Detta är ett fenomen som hänger samman med att en teori inte entydigt är relaterad till "verkligheten" utan att vi

har en viss valfrihet vilka delar av teorin, som skall förankras empiriskt. Dessa delar utgörs av de olika lagarna, men eftersom Dilworth vägrar att betrakta teorier som en mängd av lagar, så blir det mycket svårt för honom att diskutera hithörande problem annat än i mycket allmänna ordalag.

Hur kan, enligt Dilworth, Newtons teori förklara Keplers lagar om planetbanorna? Väsentligen genom att man tar den Newtonska modellen för solsystemet (där både solen och alla planeterna har massor och påverkar varandra ömsesidigt) och tunnar ut denna genom att låta solen bli orörlig och bortser från massorna hos de övriga planeterna. Då kan Keplers lagar härledas för en planet.

I denna uttunnade modell förklarar Newtons teori Keplers lagar. De kan helt enkelt härledas i enlighet med den deduktiva modellens föreskrifter! Om vi å andra sidan tillåter en mer realistisk modell av solsystemet, så gör Newtons mekanik andra förutsägelser för planetbanorna än Keplers lagar. På detta sätt menar Dilworth att vi kan förstå både hur Newtons mekanik förklarar Keplers planetbanor och ersätter dem. Men nog går detta att uttrycka i den deduktiva modellen?

Är dessa två "teorier" inkompatibla? Ja, svarar Dilworth. För det första är de av helt olika slag (endast Newtons teori är relaterad till en modell) och för det andra ger de olika resultat (förutsägelser?) när samma instrument (teleskop) användas för att ta fram planetbanorna. Och Dilworth avslutar sin jämförelse mellan Newton och Kepler med att förklara, att "endast på detta sätt är de två systemen inkompatibla" (Dilworth sid 137).

Men vart tog de olika perspektiven vägen? Hamnar inte Dilworth i samma båt som Popper och de logiska empiristerna, att inkompatibiliteten mellan systemen (främst) hänför sig till olika förutsägelser? Jag har mycket svårt att se analogin med ankharen i Dilworths jämförelse mellan Newton och Kepler. Jag tycker snarast, att Dilworth överger sin idé om begreppsmässiga perspektiv, när han försöker att tillämpa den på ett konkret fall av vetenskaplig utveckling.

7. Kuhn och den perspektivistiska modellen

Tolkningen av teorier som begreppsmässiga perspektiv är, tror jag, författarens huvudtes. Vad nytt tillkommer beskrivningen av den vetenskapliga utvecklingen som inte redan Kuhn i huvuddrag har pekat på? Det förefaller som om det begreppsmässiga perspektivet i huvudsak spelar samma roll som Kuhns paradig. Det innehåller därför också

samma problem som Kuhns paradigmbegrepp (problem som fått Kuhn att i senare verk överge detta "vetenskapsteorins centralaste begrepp"), nämligen att det kan tillämpas på (nästan) allting. Det finns de som anser detta vara en stor fördel, men enligt min mening betyder det bara att begreppet har blivit så vagt, att allt kan beskrivas med dess hjälp. Men Kuhn inkluderar också sociologiska faktorer, som utbildning, grupp-sammanhörighet m m för att förklara hur teorier utvecklas, lever och dör. Denna sida saknas hos den perspektivistiska synen som därför närmast kan karaktäriseras som en uttunnad variant av Kuhn.

8. Avslutande anmärkningar

Det är svårt att studera vetenskapligt framåtskridande och vetenskapens natur genom att enbart studera vad andra har skrivit om detta framåtskridande. Vetenskapsteorin måste bli något annat än en fortlöpande kommentar till de stora (Popper, Kuhn, Feyerabend, Lakatos och några till). De är oftast bättre i original.

Dilworth är inte ensam om att följa alltför nära de stora mästarna. I själva verket torde han dela det felet med många nu verksamma vetenskapsteoretiker. En aldrig så ingående kännedom om mästarna kan aldrig ersätta förtrogenhet med det område som vetenskapsteorin skulle studera – nämligen de vetenskapliga teorierna och den vetenskapliga forskningen. Såväl Kuhn som Popper har denna förtrogenhet. Därför har de också kunnat skriva intressanta arbeten och i deras argumentation spelar olika exempel från vetenskapliga teorier och forskning stor roll. (Detta är naturligtvis ingen garanti för att det ändå inte kan bli fel, men felen kan åtminstone bli intressanta.)

I den mån "kommentatorerna" anknyter sina modeller till verkligheten väljs oftast något som ligger tillräckligt långt bak i tiden, så att debatten har stillnat och problemen har blivit klarare. Man diskuterar Galilei, Newton eller möjligen Einsteins speciella relativitetsteori. Men forskningsfronten inom fysik har rullat långt sedan Einsteins speciella relativitetsteori publicerades. Helt nya typer av problem har uppstått. Nog borde det väl vara vetenskapsteorins och filosofins uppgift att analysera och bearbeta de senaste teorierna och idéerna inom vetenskapen?

Litteratur

- Craig Dilworth: *Scientific Progress*, Dordrecht 1981.
Bengt Hansson (utg): *Metod eller anarki*, Lund 1980
Carl G Hempel: *Vetenskapsteori*, Lund 1969.
Ingvar Johansson, *Kritik av den popperianska metodologin*, Göteborg 1973.
Ingvar Johansson, Ragnvald Kalleberg, Sven-Eric Liedman: *Positivism, marxism och kritisk teori*, Stockholm 1973.
Thomas Kuhn: *De vetenskapliga revolutionernas natur*, Lund 1979.
Karl Popper: *The Logic of Scientific Discovery*, London 1959.
Joseph Sneed: *The Logical Structure of Mathematical Physics*, Dordrecht 1979.

Erik Ryding

Juridiska och moraliska tillåtelser

Det är vanligt att skilja mellan tre huvudtyper av beteenderegler: påbud, förbud och tillåtelser. Man kan då, relativt ett visst normsystem, ställa frågan om de tillsammans täcker hela fältet av tänkbara beteenden eller om det finns fler möjligheter. Eftersom någon ytterligare regelkategori av samma fundamentala karaktär inte tyckts existera, blir alternativet till totaltäckning, att det kan tänkas beteenden, som över huvud taget inte är reglerade inom det aktuella systemets ram.

Jag skall här diskutera denna möjlighet i förhållande till juridiska och moraliska normer och börjar med de förra.

Givetvis är det en trivialitet att ett lagsystem bara gäller för ett visst land och inte yttrar sig om vad som sker på andra håll. Jag kommer i fortsättningen att bortse från detta och inrikta mig på frågan, om varje handling som utförs inom ett visst lagsystems geografiska giltighetsområde från juridisk synpunkt måste vara antingen tillåten eller förbjuden (vi kan nöja oss med dessa två begrepp eftersom det, åtminstone i det här sammanhanget är rimligt att låta tillåtelser impliceras av påbud). – En annan förenkling som jag gör är att termen "handling" i fortsättningen får stå för alla sorters viljekontrollerade beteenden, alltså även för underlåtenhet.

Det kan med den angivna geografiska begränsningen förefalla klart att disjunktionen tillåten—förbjuden omsluter alla handlingar. Att en handling är tillåten i juridisk mening betyder att den inte är belagd med straff eller andra sanktioner såsom ogiltigförklarande och förverkande. Och eftersom det ingår i definitionen av dessa åtgärder att de i laga ordning utdöms under åberopande av lagen, finns det, kan man tycka, inga andra möjligheter för en handling än att vara antingen tillåten eller förbjuden: antingen faller den eller också faller den inte under någon sanktionsbestämmelse i lagen. Naturligtvis kan myndigheter låta fängsla, avrätta osv personer utan att stöja sig på någon lag, men då blir det inte fråga om straff i juridikens mening utan om ren maktutövning. Sålunda har militärstyret i Polen förklarat att interneringen av Solidaritetsmedlemmar efter den 13 december 1981 inte utgör något straff utan är att betrakta som en försiktighetsåtgärd. Straff blir det först efter en domstolsprocess.

Emellertid hävdar von Wright i sin bok *Norm and Action*, att även om varje handling är tillåten eller förbjuden, så innebär inte detta att alla handlingar är underlagda systemets normer. Det finns nämligen "svaga" tillåtelser, som inte utgör normer. Det gäller, förklarar han, för varje lagstiftare att det förekommer en stor mängd handlingar, vars normativa status han inte bryr sig om. Alla handlingar kan alltså indelas i sådana som är och sådana som inte är föremål för lagstiftarens normgivning, och om de onormerade gäller att de *ipso facto* inte är förbjudna. Om någon utför en sådan, kan man inte anklaga honom för lagbrott, och i den meningen kan den därför kallas tillåten.

"Starka" tillåtelser, som däremot utgör normer, föreligger när lagstiftaren tagit en handlings normativa status i betraktande och beslutat tillåta den eller när tillåtelsen logiskt följer ur någon av honom stadfäst regel (a a s 86).

Redan på nästa sida tycks författaren dock glömma bort tesen, att svaga tillåtelser alltid förekommer, i det han förklarar att en normativ ordning kan innehålla principen att alla icke omnämnda handlingar skall vara tillåtna. Det kommer ju då, i motsats till vad han förut påstått, inte att finnas några handlingar, som inte är reglerade, antingen av denna princip eller av någon annan. Och man kan fortsätta med att fråga, om inte hela distinktionen mellan svaga och starka tillåtelser är tämligen ointressant åtminstone från rättslig synpunkt. Eftersom lagen i stort sett endast fastslår att något är tillåtet, när det inte är, eller i varje fall inte alltid har varit, självklart att handlingen är lovlig, så kommer de svaga tillåtelseerna att omfatta de oräkneliga typer av handlingar, som man självklart har rätt att utföra. Men under sådana omständigheter kommer skillnaden mellan de båda slagen av tillåtelser inte att spela någon

juridisk roll: de svaga binder en domstol lika bestämt som de starka. I Sverige kommer den sålunda att lika tveklöst avvisa åtalet, vare sig en person anklagas för att ha kritiserat regeringens politik eller för att ha gäspat under ett föredrag av ett statsråd; att yttrandefriheten men inte rätten att gäspa är explicit fastslagen i lagen saknar betydelse.

Resonemangent hittills tycks alltså peka på att det juridiska normsystemet är heltäckande; i princip skulle alla handlingar kunna klassificeras som antingen tillåtna eller förbjudna. Jag tror likväl, att det finns en tredje möjlighet: när en lagstiftande myndighet ställs inför en företeelse av ny typ, t ex en handling som blivit möjlig genom den tekniska och vetenskapliga utvecklingen, så är det åtminstone tänkbart, att den i stället för att tillåta eller förbjuda den, proklamerar att den vill uppskjuta sitt avgörande men att ifall den beslutar sig för kriminalisering, straff kommer att utdömas retroaktivt: inte bara för handlingar, som begås efter det att man fattat beslutet, utan också för sådana som utförts tidigare, förslagsvis från datum för den innevarande kungörelsen. Handlingar av den aktuella typen blir alltså inte tillåtna i betydelsen straffria till dess att avgörandet har träffats – myndigheterna har ju uttryckligen förbehållit sig rätten att straffa dem. Men inte heller är de redan nu förbjudna, dvs straffbelagda. Fram till beslutet – som ju kan uppskjutas på obestämd tid – finns följaktligen en klass av handlingar, om vilka det explicit är sagt, att de i rättsligt avseende inte har någon bestämd status.

Situationen får givetvis inte förblandas med den vid vanlig retroaktiv lagstiftning. Vid sådan flyttas en handling från gruppen Förbjudna till gruppen Tillåtna eller tvärtom men ingår i varje ögonblick i någon av grupperna; i min konstruktion däremot kommer en viss handling att temporärt stå utanför båda grupperna.

Denna möjlighet gör, att "tillåtelse" inte kan definieras enbart i termer av påbud och förbud. Visserligen gäller fortfarande implikationerna:

Om handlingen h är tillåten, så är den inte förbjuden och

Om h är tillåten, så är icke- h inte obligatorisk

Men de kan inte vändas: att en handling inte är förbjuden, innebär inte nödvändigtvis att den är tillåten – det kan, teoretiskt sett, också betyda att den ännu inte fått sin normativa position fixerad, i det att möjligheten för ett tillbakaverkande förbud uttryckligen hållits öppen. Ekvivalenserna får i stället skrivas:

h är tillåten, om och endast om den varken är förbjuden eller har oavgjord status
respektive

h är tillåten, om och endast om icke- h varken är obligatorisk eller har oavgjord status

Att i praktiken knappast någon wait-and-see-proklamation av det skisserade slaget torde förekomma är ju utan betydelse för de logiska förhållandena; den blotta möjligheten av ett legalt vacuum gör att man inte kan definiera tillåtelse som frånvaro av förbud. Men det kan ändå vara värt att påpeka, att även om det beskrivna fallet är ett tankeexperiment, så är situationer, vilka den enskilde upplever som likartade ingalunda ovanliga. Inte sällan är det ju tveksamt, om en handling faller under en viss lagparagraf och därmed är straffbar eller ej. En lagstiftare kan omöjligt förutse alla speciella fall, och ibland är för övrigt lagen med avsikt diffust formulerad ("generalklausuler" o dy). Det finns därför många tillfällen, då ingen analys av lagtexten eller dess förarbeten kan ge säkert besked om hur en handling kommer att klassificeras och man alltså inte vet, om den betraktas som tillåten eller ej, innan den har åtalats och dom har fallit. Det förefaller under sådana omständigheter naturligt att säga, att handlingen genom en prejudicerande dom *blir* legal eller illegal; den har dessförinnan ingen bestämd normativ status utan förses med en sådan av domstolen och givetvis då med retroaktiv verkan, eftersom den redan är begången.

Mot denna uppfattning har dock på senare tid kritik framförts framförallt av Ronald Dworkin. Han menar, att även om själva lagtexten inte ger någon klar ledning, så har varje handling ändå en given status, eftersom en domare genom att gå tillbaka till de allmänna rättsprinciper som ligger till grund för lagen kan avgöra, hur denna skall tillämpas i det föreliggande fallet. Emellertid måste då "kan" förstås som "är teoretiskt möjligt" – det förhållandet att olika domstolar inte sällan kommer till skilda resultat och att en domstols ledamöter inte alltid är eniga, fast fakta är säkra, visar att utslaget inte kan förutses ens av tränade jurister. För att illustrera sin teori finner sig Dworkin också tvungen att fingera en domare med övermänsklig intelligens, lärdom och envishet, Herkules kallad med tanke på det tunga arbete han förutsätts utföra (1977, s 105). För parterna kommer under sådana omständigheter handlingens status i svåra fall att te sig oavgjord, tills utslag har avkunnats.

Den praktiska osäkerheten reser också ett principiellt problem för Dworkin. Det måste då och då inträffa att en domstol, som dömer i sista instans, träffar ett avgörande, som Herkules skulle finna felaktigt. Likväl kommer dess dom att fungera som prejudikat – och vilken status skall man då säga, att handlingar av den bedömda typen har? Det verkar besynnerligt att hävda t ex att de fortfarande är juridiskt tillåtna, ifall man vet att de kommer att straffas, om de åtalas. Skall man då i stället anse att de övergått från att vara tillåtna till att bli förbjudna? Men fortfarande står de ju i samma relation till rättsprinciperna, som gjorde att Herkules förklarade dem tillåtna.

Man kan vidare undra, om ens en övermänsklig intelligens skulle kunna bestämt avgöra, vad som är rätt och fel i vaga fall. Man har t ex lov att vid taxering dra av utgifter, som är väsentliga för inkomsts förvärvande. Men om en person enligt denna regel får göra avdrag för en viss tidskrift – får han då också dra av kostnaden för inbindning av den? Är det av väsentlig betydelse, att den inte sönderfaller i lösa blad? Förordningarna säger ingenting, och jag har svårt att se, hur svaret skall kunna härledas från de allmänna principer, som ligger till grund för lagstiftningen. Den rimliga beskrivningen tycks därför vara, att den domstol som medgav rätten, *skapade* två nya regler: (1) att det inte är principiellt uteslutet att medge avdrag för inbindning, (2) att det får ske för tidskriften i fråga (Nytt Juridiskt Arkiv).

Min slutsats blir alltså, att det juridiska normsystemet kan innehålla ett vacuum. Det är tänkbart, att en handling vid ett givet tillfälle saknar fixerad legal status. Är nu något motsvarande möjligt också inom etikens område?

För att besvara frågan kan man till en början skilja mellan tre fall, då en person avstår från moralisk värdering av en handling: (1) Han överväger över huvud taget inte dess moraliska status. (2) Han är tveksam om hur situationen bör värderas, eftersom det finns sådant som tycks tala för *en* bedömning och sådant och som tycks tala för en annan, med den första oförenlig. (3) Han anser sig inte kunna fälla något omdöme, eftersom han vet alltför litet om saken.

(1) kan vi här bortse från. Man kan inte rimligen säga, att en handling från etisk synpunkt klassificeras som varken tillåten eller otillåten, ifall någon etisk synpunkt inte anlägges.

(2) föreligger, då man är kluven i sitt ställningstagande, t ex vid plikt-kollisioner. Uppenbarligen är detta en helt annan situation än den vid normuppskov av det ovan diskuterade slaget. Handlingen frikopplas inte från begreppen tillåtet och otillåtet utan slites snarare mellan dem. Det adekvata uttrycket för den tveksammes inställning är inte, att handlingen varken är tillåten eller otillåten utan att den från en synpunkt är tillåten, kanske rentav plikt, och från en annan otillåten.

(3) är väl det av de tre fallen, som mest påminner om det juridiska. Det är ju även här fråga om ett uppskjutande av avgörelsen. Dock är likheten ytlig. Vid det moraliska avgörandet är problemet, vilken norm-status en handling *har*; vid det juridiska vilken status man skall *ge* den. Om en person klassificerat handlingen h_1 som moraliskt tillåten och handlingen h_2 som moraliskt förkastlig, kan han efteråt säga "Jag miss-tog mig – det var h_2 som var tillåtlig och h_1 som var förkastlig" (Obs tempus!). Skulle däremot en lagstiftare komma på andra tankar, kan han inte hävda, att h_2 hela tiden varit tillåten och h_1 förbjuden; vad han

kan göra är att ändra lagen. En handling moraliska status bestäms inte genom ett beslut så som fallet är med dess legala status, och därför kan inte heller uppskov med ställningstagandet placera den i ett moraliskt tomrum. Om en person vid en senare tidpunkt kommer till resultatet att en handling, som han först inte vågade bedöma, var t ex orätt, så måste han anse, att den hela tiden har varit orätt, fast han inte omedelbart kom underfund med det.

Vid första påseendet kan det kanske verka, som om jag här förutsatte en värdeobjektivistisk teori: en handling skulle i sig själv, oberoende av betraktaren, ha egenskapen att vara plikt eller orätt eller etiskt neutral, dvs tillåten. Jag menar emellertid, att det är ett faktum som varje meta-etisk teori måste försöka komma till rätta med, att en person utan orimlighet kan säga t ex "Jag trodde det var vår plikt att betala, men nu förstår jag att det inte är orätt att låta bli". Omvärderingen kan heller inte vara svår att bemästra för en non-kognitivistisk teori: den får tolkas så, att vid närmare begründande eller sedan nya fakta kommit i dagen, intar man en annan attityd till handlingen att betala än man från början gjorde. Även om de etiska normer, som en individ medvetet eller omedvetet tillämpar, anses vara beroende av subjektet, så gör själva normen anspråk på tidlös giltighet. (Hävdar man, att en *typ* av handlingar kan vara moraliskt riktig vid ett tillfälle och inte vid ett annat, så bestäms växlingen av en norm, vilken man inte betraktar som tidsbunden.)

Mest problematisk är väl omvärdering för värdesubjektivismen. I en diskussion med Moore framhåller emellertid Stevenson, att även om man anser satsen "X är rätt" liktydig med "Jag gillar X", så behöver man inte gå med på att "Jag gillade förr X men ogillar det nu" är liktydigt med (det enligt Stevenson oacceptabla) "X var förr rätt men är nu orätt". Man kan nämligen stipulera, att verbet "gilla" alltid skall stå i presens vid översättningen av etiska satser. "X var rätt" tolkas alltså "Jag gillar nu det tidigare inträffade X" (Schilpp 1968, ss 77 ff).

För fullständighetens skull bör likväl påpekas, att det i etikens historia finns teorier, eller åtminstone någon teori, som ger de moraliska normerna en ställning, vilken är mera analog med de juridiska lagarnas. Jag tänker på den religiösa voluntarismen av Occams typ. Enligt denna är det goda = det av Gud befallda. När man betecknar något som gott eller ont, rätt eller orätt, måste man därför underförstå "så länge de nuvarande gudomliga föreskrifterna inte ändras" (stante ordinatione divina quae nunc est), liksom man när något säges vara juridiskt tillåtet eller förbjudet underförstår "enligt nu gällande lag". Också moralnormerna bestäms alltså genom beslut av en myndighet, och därmed öppnas den teoretiska möjligheten för ett normuppskov av den diskuterade typen –

låt vara att denna möjlighet måste te sig ytterst besynnerlig för den troende: en allvetande Gud kan ju i motsats till mänskliga lagstiftare inte ställas inför oförutsedda situationer.

Naturligtvis skulle också Gud kunna ersättas med någon jordisk person eller grupp, vars vilja alltså avgjorde vad som var etiskt värdefullt. Såvitt jag vet har dock någon sådan teori inte framställts. Även där personkulten varit mest intensiv torde man inte ha betraktat det som en tautologi utan som ett empiriskt faktum, att ledaren alltid vill det rätta.

Om vi emellertid bortser från Occam och håller oss till någorlunda moderna synsätt, tycks resultatet av undersökningen bli, att de juridiska och etiska normsystemen uppvisar en strukturskillnad genom att det juridiska kan tänkas innehålla en lakun, i det att vissa handlingar vid ett givet tillfälle inte behöver ha någon bestämd legal status, medan det etiska i princip är heltäckande; om man inte anser sig kunna göra någon moralisk bedömning av en handling, så beror det inte på att den antages sakna moralisk status utan på att man inte tror, att man kan avgöra vilken den är. Implikationen "Om *h* inte är förbjuden, så är *h* tillåten" kommer alltså att gälla för de moraliska normerna.

Emellertid har det betvivlats att det förekommer tillåtelser, som s a s stannar vid detta. I uppsatsen "An Important Aspect of Humanism" förklarar sålunda Knut Erik Tranöy, att om en person fått en tillåtelse och det är omöjligt att göra det tillåtna, ifall en viss annan handling utföres, så är denna handling förbjuden för andra personer (1957, s 43). En tillåtelse implicerar, kort sagt, ett förbud att hindra det tillåtna. Motiveringen är att en tillåtelse utgör en beteenderegul (rule of conduct), och en sådan regel måste kunna brytas. Men hur kan det nu gå till att bryta en tillåtelse? Mottagaren kan inte göra det; alltså måste det ske genom en tredje person som hindrar honom från att utföra den tillåtna handlingen (eller tvingar honom till den – Tranöy talar om "fria" tillåtelser, dvs tillåtelser att göra eller låta).

Resonemanget verkar dock inte övertygande. Man tycker sig lätt kunna finna exempel som strider mot det. En person kan generellt ge barn lov att plocka frukt från ett träd som tillhör honom utan att för den skull låta förstå att han bryr sig om, ifall det ena gänget kör undan det andra. Kommer någon som blivit hindrad till honom och klagar, är det fullt rimligt, om han svarar "Den saken blandar jag mig inte i. Ni har lov för mig att plocka, sen får ni sköta resten själva".

I vissa fall kan det rentav vara en persons juridiska skyldighet att hindra en tillåten handling. Själv mord är inte förbjudet i svensk lag. Själv mordsförsök är inte straffbara. Likväl är en polis, som upptäcker någon i färd med att begå själv mord, förpliktigad att ingripa och försöka hindra honom. Inte heller är det i allmänhet förbjudet att gå nära stup

eller bege sig ut på svag is, men den som på tjänstens vägnar har uppsikt över eller vårdnad om barn, är skyldig att hindra dem från att utsätta sig för faror och kan ställas till ansvar, om han försummar det och en olycka inträffar.

Framförallt kan emellertid invändas, att kompletteringen med ett förbud att hindra inte är nödvändig för att det skall bli möjligt att fatta en tillåtelse som en beteenderegel. Det finns fler sätt att bryta mot en tillåtelse än det av Tranöy nämnda. Även om inte mottagaren kan göra det, så kan avsändaren. Han kan först ge någon lov till en sak och sedan straffa honom för att han utnyttjat tillståndet. Det ligger nära till hands att uppfatta en tillåtelse som ett löfte att opåtalat låta mottagare göra något; och löften kan som bekant svikas. (Jfr den språkliga släktskapen mellan "lova/löfte" och "ge lov"!)

Den som ger en tillåtelse skulle enligt detta etablera en regel för sitt eget beteende: förpliktiga sig att inte utsätta adressaten för någon obehaglig påföljd.

Tolkningen verkar självfallen i vardagliga sammanhang. Att föräldrar ger sin son tillåtelse att vara ute till kl 24 innebär att de förbinder sig att inte straffa honom, vare sig genom förebråelser eller på annat sätt, om han kommer hem vid midnatt. Däremot kan en kommentar vara motive-rad, då det gäller dess tillämpning på det juridiska området. Ett direkt brott mot det löfte om strafffrihet, som tillåtelsen utgör, sker genom införande av retroaktiva straff. Domstolarna kommer då visserligen att döma efter lag – det blir alltså verkligen fråga om *straff* i juridisk mening – men inte efter en lag, som fanns när gärningen begicks. Emellertid blir hela frågan om straffbarhet av mindre intresse för medborgarna, om man inte räknar också med ett annat löfte – nämligen att myndigheterna inte skall utöva repressalier av det slag som kommer till användning vid straff annat än i laga ordning och i de fall som lagen föreskriver. Man kan alltså tala om löften på två nivåer: de som gäller *inom* det juridiska systemet och det som gäller hela systemets ställning och tillförsäkrar det monopol på att distribuera böter, fängelse etc.

Med detta har jag naturligtvis inte velat förneka, att det i regel är förbjudet att hindra tillåtna handlingar så som Tranöy menar, men enligt min tolkning är ett sådant förbud inte någon nödvändig ingrediens i en tillåtelse; dess centrala innehåll är i stället ett löfte att inte i efterhand utöva repressalier. De juridiska tillåtelseerna är liksom vardagslivets normer, men normer för givaren.

Är det nu möjligt att använda denna interpretation av tillåtelser som ett slags löfte också inom etiken?

Såvitt jag kan se, stöter det på svårigheter. Mest uppenbara är de, då det gäller att förklara vad det innebär, när en person fastställer att en handling som han själv tänker utföra, är moraliskt tillåten. Det ger ingen

mening att säga, att han lovar att inte av moraliska skäl hindra sig själv från att utföra den. Återstår att han skulle lova att inte i framtiden moraliskt fördöma sitt beteende. Även detta verkar dock besynnerligt. Konsekvensen skulle ju bli att han gjorde sig skyldig till löftesbrott, om han på den aktuella punkten övergick till en strängare moraluppfattning och började anse, att han hade handlat orätt. Att hålla löften betraktas nu allmänt som en plikt, och det skulle följaktligen från en synpunkt sett bli en moralisk skyldighet att inte anamma en mera rigorös moral. Den som i efterhand kommer till uppfattningen att en handling som han vid handlingstillfället ansåg vara etiskt neutral i själva verket är orätt, skulle alltså inte bara behöva förebrå sig för att han handlat orätt utan det skulle också vara orätt (nämligen ett löftesbrott) att tycka att han handlat orätt. Konsekvensen torde kunna betraktas som en *reductio ad absurdum* av löftesteorin i de fall, då den agerande och den som uttalar tillåtelsen är samma person.

Resultatet utgör också ett argument mot att tolka moraliska tillåtelser som löften, när det är fråga om andra personers handlingar. Bevisbördan vilar på den som hävdar att satsen "Handlingen *h* är moraliskt tillåten" har väsentligt olika betydelser, när den gäller en eventuell handling av den talande själv och när den gäller en handling av någon annan.

Vidare är ju även här den invändningen relevant att det inte överensstämmer med gängse moraluppfattning att rubricera en skärpning av den moraliska bedömningen som ett löftesbrott. – Närmast till hands ligger det väl att läsa in ett löftesmoment i en moralisk tillåtelse, ifall den ändrade inställningen förknippas med repressalier. A har t ex talat med B om någonting som han (A) tänkt göra och B har förklarat, att han inte finner det orätt. Men längre fram agerar B på ett för A menligt sätt – vägrar honom befordran, försöker få honom utesluten ur någon förening eller dylikt – under åberopande av att A gjort sig skyldig till någonting så moraliskt klandervärt som den diskuterade handlingen.

Jag menar dock, att det även i ett sådant fall är felaktigt att tala om svikande av löfte. Det får anses höra till en persons rättigheter att ändra uppfattning. Vi kan antaga att den handling av A, som frågan gällde, är drivandet av en spelklubb. B har från början ansett att människor bör få riskera sina egna pengar på spel om det roar dem, och att det därför inte ligger något orätt i att ge dem tillfälle till den sortens nöje. Men sedan han sett vilka förödande verkningar spelbegäret kan få för sina offer och deras anhöriga, byter han åsikt och menar att A (som hela tiden haft klart för sig vart hasard kan leda) uppträder omoraliskt. Det förefaller här orimligt att förfäkta att B skulle vara bunden av sitt första yttrande och bryta något åtagande, när han drar konsekvenserna av sin nya

uppfattning. (En annan sak är om B uttryckligen försäkrat att han inte kommer lägga A spelklubsverksamheten till last. Ett sådant uttalande är ett klart löfte.)

Generellt kan den här relevanta skillnaden mellan juridiska och moraliska tillåtelser beskrivas så, att vad som från legal synpunkt skall vara tillåtet eller förbjudet beror på beslut av en auktoritet, medan man inte på samma sätt kan besluta sig för vad man skall ha för uppfattning om rätt och orätt i moralisk mening (detta gäller vilken meta-etisk teori man än förutsätter). Det ligger därför i en lagstiftares makt att avgöra, om en tillåtelse skall fortsätta att vara i kraft, medan man inte viljemässigt kan avgöra, om man skall fortsätta att betrakta en beteende som moraliskt likgiltigt. Och ett löfte förutsätter, att man har i sin makt att hålla det.

Över huvud taget verkar det missriktat att vid uttalanden i etiska frågor lägga huvudvikten vid vad de kan säga om avsändarens framtida reaktioner. När någon frågar en annan efter hans åsikt, är det vanligen för att få hjälp att forma sin egen, och när någon oombedd deklarerar sin uppfattning, är det för att få andra att dela den eller för att visa var han står eller helt enkelt för att han känner ett behov att ge luft åt den.

Om en moralisk tillåtelse nu inte kan tolkas som ett löfte, kan den då alls sägas utgöra en norm? Det tycks inte så. En norm skall innebära ett direktiv – och vad dirigerar en sådan tillåtelse? Som vi sett varken avsändaren eller mottagaren. Den resterande möjligheten skulle vara, att den fungerar som rättesnöre för tredje man; men någon tredje part behöver över huvud taget inte vara involverad. Tillåtelsen kan helt vara en affär mellan avsändare och mottagare, och det kan då inte tillhöra dess definition att den är normerande för utomstående.

Påpekas kan dessutom, att det finns en mängd fall då det anses vara en människas plikt att ingripa mot moraliskt tillåtna handlingar, nämligen då de kan antagas skada agenten (fysiskt eller psykiskt eller ekonomiskt eller socialt). Visserligen skulle man kunna säga, att en tillåtelse i den mån den blir känd för en tredje part, är en anvisning att inte försöka hindra den tillåtna handlingen med motiveringen att den är omoralisk. Men det är onekligen ett tämligen uttunnat direktiv, som bara kräver att man skall avhålla sig från en handling, när den görs med viss motivering, och medger rätt att utföra den på andra grunder.

Det rimliga synes därför vara att fatta en moralisk tillåtelse inte som en norm utan som en sk extern negation av en norm, dvs som en negation av själva normmomentet. Satsen ”h är tillåtet” tolkas alltså ”Det är inte plikt att göra icke-h”.

Diskussionen pekar därmed mot att det finns åtminstone två skillnader mellan användningen och innebörden av tillåtelsebegreppet på det juridiska och på det etiska området:

1. Man kan tänka sig handlingar, som i juridiskt hänseende varken är förbjudna eller tillåtna, medan (om man bortser från teorier av Occams typ) disjunktionen tillåten-förbjuden inom etiken täcker alla tänkbara handlingar.

2. De juridiska tillåtelseerna är normer, närmare bestämt löften, som binder myndigheternas framtida handlande, medan de moraliska inte har normativ karaktär.

Båda olikheterna kan föras tillbaka till det förhållandet, att vi vid lagstiftning har att göra med beslut, som man har viljemässig kontroll över, medan det inom etiken är fråga om attityder eller (enligt de objektivistiska teorierna) konstaterande av faktiska omständigheter.

Litteratur

Dworkin R, *Taking Rights Seriously*, London 1977.

Schilpp, P (utg), *The Philosophy of G E Moore*, London 1968.

Tranöy, K E, "An Important Aspect of Humanism", *Theoria* 1957:1.

von Wright G H, *Norm and Action*, London and Henley, 1977 (först publicerad 1963).

Per-Erik Brolinson och Holger Larsen

Rockmusikens estetik

När fackfilosofer diskuterar estetiska frågor rör de sig ofta på en hög nivå av generalisering och abstraktion. Tvivelsutan är en diskussion och teoribildning på denna nivå nödvändig för att på ett meningsfullt sätt kunna ge sig i kast med mer konkreta estetiska problem. Ju mer problemställningarna konkretiseras, desto större blir emellertid behovet av dialog och samverkan mellan fackfilosofer och företrädare för de estetiska vetenskaper inom vilkas fält problemen uppträder.

Som musikforskare har vi ägnat rockmusiken speciellt intresse, och i en nyligen framlagd avhandling bl a försökt fixera några fruktbara stilanalytiska infallsvinklar på denna musik (Brolinson & Larsen 1981 a, b).

Under arbetets gång har frågor rörande rockens estetik aktualiserats, vilka vi dock inte närmare berört i avhandlingen. Föreliggande artikel är ett försök att något utveckla dessa frågor. Vi vill här konfrontera våra rön som musikforskare med vad vi uppfattar som en insiktsfull generell diskussion kring musikens estetiska värde.

Praktiskt taget alla musikestetiska diskussioner, såväl bland filosofer som musikforskare, förs med exemplifieringar från och tillämpningar på konstmusik. Det ter sig bl a därför utmanande och spännande att föra resonemangen kring en repertoar som några kanske skulle hävda vara ointressant när det gäller frågor om estetisk upplevelse och estetiskt värde.

”Rockmusik” används här – i enlighet med rådande anglosaxiskt språkbruk – som en samlingsbenämning på en rad sinsemellan olika men av tradition sammanhållna ungdomsmusikstilar. Dessa har alla rötter i den stil som i USA kring 50-talets mitt blev känd som rock’n’roll, men kan dessutom i betydande grad ha assimilerat stildrag vitt skilda från detta ursprung (se vidare Brolinson & Larsen 1981 a, s 7ff).

Den musik som vi pekat ut med termen rockmusik torde utgöra den, även globalt sett, mest konsumerade under efterkrigstiden. Samtidigt är det tydligt att musikforskningen ägnat denna musik ett tämligen svalt intresse. Det mesta som skrivits om rock har producerats av journalister, kulturkritiker och sociologer och som en följd härav har de musikanalytiska aspekterna kommit att bli ett slags stormens öga. Är det då ofruktbart att koppla stilanalytiska iakttagelser till en diskussion kring estetiskt värde? Med andra ord: förtjänar rockmusiken att tas på allvar som estetiskt objekt eller är den – i så fall tillsammans med mycket annan masskultur – utomestetisk?

Den estetiska facklitteraturen ger en mängd förslag till vad man bör mena med ”estetiskt objekt”. Det i våra ögon mest fruktbara presenteras av Beardsley under rubriken ”The Instrumentalist Theory” (1958, s 524 ff). Enligt denna teori innebär ”x är ett estetiskt objekt” att ”x har förmågan att framkalla estetiska upplevelser”. Följdfrågan är given: vad kännetecknar enligt Beardsley den estetiska upplevelsen? För det första är den en upplevelse där uppmärksamheten är starkt fixerad på heterogena men sammanhängande komponenter i ett fenomenellt objektivt område – i detta fall klangliga mönster. (För innebörden av ”fenomenellt objektivt område” se Beardsley, a a, s 37 ff.) Upplevelsen måste, för det andra, ha en tämligen hög grad av intensitet. För det tredje måste den vara högggradigt koherent. Slutligen måste upplevelsen också vara sig själv nog.

Alright, men på vilket sätt kan då rocken framkalla upplevelser präglade av samtliga fyra kraven?

Att det första kravet är uppfyllt kan synas självklart. Rocken genererar förvisso ett fenomenellt objektivet område av klangmönster som är heterogena men sammanhängande. Två frågor inställer sig dock: vilka är de för rocken karakteristiska dragen i dessa mönster, samt är de av sådan art att de framkallar, eller kan framkalla, en starkt fixerad uppmärksamhet?

Den kanske viktigaste fenomenella kvaliteten i rockmusik är vad vi i enlighet med musikerjargong rubricerar som *sound*. Vi betraktar sound som summan av de musikaliska komponenter i helhetsstrukturen som är kopplade till upplevelsen av ett musikaliskt nu. Detta "nu" är inte en punkt på tidsaxeln; upplevelsen av musik förutsätter nödvändigtvis ett tidsligt förlopp. Dess utsträckning är beroende av flera faktorer, främst det musikaliska sammanhanget, men några få sekunder kan anges som ett typvärde. Om man exempelvis föreställer sig någon som sitter vid radion och vrider på stationsinställningen för att hitta en station som sänder musik han gillar, behöver han i regel blott några få sekunder för att avgöra om han kommit rätt. Den fenomenella kvalitet som i denna situation är av intresse är just sound.

Vad är det då man uppfattar i ett lösryckt stycke musik på några sekunder? Den totala klangbilden, kanske en utpräglad klangkaraktär i någon röst- eller instrumentstämma, en viss typ av rytmiskt rörelsemönster, några samklanger och samklangsförbindelser, kanske ett melodiskt fragment – ett slags total gestik. Alla musikaliska komponenter medverkar i princip i genererandet av soundupplevelsen. Härav följer dock inte att alla parametrar har samma betydelse för denna upplevelse. I det enskilda fallet torde man alltid kunna peka på en eller några få samverkande parametrar som är soundbestämmande – som är aktiva i präglingen av soundets specifika karaktär. Vi vill alltså hävda att formdimensionen i vidaste mening – om man så vill den syntaktiska –, som ju är helt avgörande i mycken konstmusik, är av underordnad betydelse i rocken. Härmed markeras samtidigt orimligheten i generella utsagor rörande musikens värde som t ex Meyers:

Det sinnligt-associativa är av mindre betydelse när det gäller värde. Musik måste värderas syntaktiskt (1959, s 280 [vår övers]).

Frågan om framkallandet av "starkt fixerad uppmärksamhet" är onekligen problematisk, särskilt med hänvisning till de situationer i vilka man vanligen påträffar rockmusiklyssnaren. Många ungdomar könsümerar rock i samband med andra aktiviteter som dans, rullskridskoåkning, läxläsning, raggning i bil etc. Liknande bruk är emellertid vanliga när det gäller konstmusik; man dammar till Mozart och älskar till Mahler. Vad

som här är av intresse är dock inte de musikaliska användningar som faktiskt förekommer eller rent av dominerar, utan huruvida musiken kan framkalla ett mera koncentrerat förhållningssätt. Om man betraktar de situationer som är tänkta som och fungerar som "ideala" lyssnar-situationer oavsett genre eller stil, t ex konserten, blir problemet intressantare. Den konstmusikaliska konsertpubliken uppvisar normalt ett beteende som väl stämmer med våra föreställningar om koncentration; tystnad, stillhet, podiefixering, osv. Med rockpubliken är det nästan tvärtom; skrik, dansartade rörelser, handklappningar, osv. Är sistnämnda beteende oförenligt med starkt fixerad uppmärksamhet? I så fall måste vi väl frångå många musikkulturer utanför västerlandet möjligheten till estetisk upplevelse. Och hur skall vi då ställa oss till orkesterledaren i storbandet eller dirigenten för symfoniorkestern? Har dessa kroppsligt livliga personer någon *annan*, t ex musikteknisk, och ej en estetisk upplevelse? Det är orimligt att dessa och liknande fysiologiska beteenden skulle stå i konflikt med kravet på fixerad uppmärksamhet. Tvärtom finns starka kopplingar mellan t ex markerad och enhetlig puls och kroppsmotorik inom flera musikgenrer.

Snarare kan man se dessa receptionssätt som indicium på att Beardsleys andra huvudkrav på estetisk upplevelse ofta är uppfyllt i samband med rockmusik, nämligen att ha en tämligen hög grad av intensitet. Att rockmusiken ofta är ett objekt med intensiva fenomenellt objektiva komponenter (dynamik, artikulation, klangfärg) är uppenbart. Härav följer inte att intensiteten i upplevelsen motsvarar nämnda fenomenella kvaliteter. Intensiteten i rockupplevelsen är dock speciell, en viktig perceptionskvalitet är upplevelsen av styrka. Konserter med uteffekt om runt 26 000 watt och med ca 120 dB intensitet, dvs i medicinsk mening hälsovådliga miljöer, är önskvärda. Flera iakttagbara biologiska förändringar hos publiken är för handen, t ex ökad adrenalinutsöndring och förhöjt blodtryck. Man måste helt enkelt intensivt hänge sig åt rockens ljudmiljö för att stå ut. De akustiska förhållandena framkallar ett kategoriskt ställningstagande: antingen flyr man fältet (eller nyttjar polisens öronskydd) eller ger sig hän med full intensitet.

"Koherens" i fenomenell mening är manifesterad i bra rockmusik på flera sätt. I fråga om sound kan man peka på samspelet mellan klangfärg och rytmisk gestik. Den lödiga och elastiska elbasklang som hörs på bl a flertalet soulinspelningar ger intryck av att besitta en klangenergi, som naturligt genererar den typ av rytmisk rörelse som är vanlig i stilens upprepade basfigurer. Sådana figurer medger i sin tur att övriga rytminstrument kan hanteras mer flexibelt utan att därmed rycka sönder upplevelsen av en klart markerad puls – ett sk "beat".

Beardsleys sista krav på estetisk upplevelse – att upplevelsen är sig

själv nog – framstår ej i klaraste ljus. (Kommer t ex autonomt lyssnande till filmmusik till korta in för detta krav?) Det är vanskligt att uttolka hur man någorlunda exakt skall skilja detta krav från koherens och intensitet. Däremot är B:s härtill förda resonemang om den estetiska upplevelsens verklighetsdistanserande karaktär ('sense of 'make-believe' ', s 529) av stort intresse för rockmusikens estetik. Vi har introducerat uttrycket "vokal posering" för att peka ut bl a denna viktiga kvalitet i rockens vokalistil (Brolinson & Larsen 1981 b, s 94ff). Härmed åsyftas omständigheten att just intensiteten i det affektiva vokala föredraget normalt inte bör betraktas som en känslöfylld tolkning av textinnehållet eller en återspeglning av artistens personliga känslor. Snarare är det fråga om att gestalta en attityd, en emotionell "pose", som också har "showkaraktär". Denna karaktär kommer till uttryck bl a och främst i att sångaren genom manér och överdrifter distanserar sig från sitt material. Många av de mest inflytelserika vokalisterna i rockens historia, t ex Elvis Presley, Little Richard, John Lennon och Rod Stewart, är nära nog parodier på sig själva, och effekten verkar medvetet självvironisk.

Beardsleys diskussion av estetisk upplevelse är naturligt nog intimt sammanhängande med hans teser rörande estetiskt värde. Huvudlinjen i hans argumentation är att alla relevanta argument om estetiskt värde kan återföras på tre typer av kriterier (s 462 ff): enhetlighet (unity), komplexitet (complexity) och – något förenklat – karaktärsintensitet (intensity of human regional qualities, jfr s 328 ff). Vidare menar han att ett objekts estetiska värde bestäms av vilken grad (magnitude) av estetisk upplevelse det förmår framkalla, förutsatt att en sådan upplevelse kan visas vara värdefull.

En av svårigheterna i tillämpningen av dessa generella kriterier på partikulära estetiska objekt är hur de sinsemellan skall sammanvägas. Detta medges också av Beardsleys; han inför en "Area of Undecidability" (s 535 ff) för att utpeka ett område – en klass av estetiska objekt, vars estetiska värde ej går att rangordna. I rockmusiken kan man se en tydlig tendens till att vissa av de nämnda kardinalkvaliteterna är rikare företrädna än andra. Det gäller främst enhetlighet och karaktärsintensitet, vilka i regel dominerar över komplexiteten. Visserligen kan man påvisa att den rockmusikaliska klangbilden och motoriken – soundet – ofta är komplext uppbyggt, men härav följer ju inte att det uppfattas som särskilt komplext. Snarast förefaller komplexitet i musik manifesteras främst formmässigt, t ex genom tematisk/motivisk mångfald, kontrast, variation, karaktärsskiftningar, harmonisk/tonal rörlighet. Sådana gestaltungsformer är ovanliga i rockmusik.

Här inställer sig ett problem som Beardsley blott antyder. Kan en hög grad av enhetlighet kompensera en brist på komplexitet? Det förefaller

inte rimligt. Den renodlade enhetligheten är ju närmast liktydig med monoton och således knappast en positiv värdekvalitet. Man måste således förutsätta ett visst mått av komplexitet för att enhetligheten alls skall kunna göra sig gällande som positivt värdekriterium. Observera att något motsvarande beroendeförhållande inte behöver föreligga mellan karaktärsintensitet och någon av de övriga kardinalkvaliteterna. Frågan är alltså om den övervägande avsaknaden av formmässig komplexitet i rockmusik gör att dess enhetlighet förlorar intresse som positiv värdekvalitet. Återstår alltså möjligheten att en soundmässig komplexitet kan kompensera bristen på den formmässiga. Vi vill hävda att det förhåller sig så.

Rock, framför allt från de sista femton åren, uppvisar ofta en flerskiktad klangbild. Den manifesteras såväl i klangfärg som motorik. Ta t ex Queens "Mustapha" (från 1978): tung men distinkt basmotorik; avsnittsvisa överlagringar av andra klangskikt i den motoriska stommen; avsnittsvisa perspektivförändringar som gör att klangbilden än dras samman, än sprids, än homogeniseras, än separeras; långtgående klanglig profilering av de enskilda stämmorna. Andra exempel kan hämtas från funky-stilen där pulsmarkeringen gärna fördelas mellan skilda klangskikt så att olika metriska positioner får sina specifika klangfärger och artikulationer – pulsen "studsar". Analog till god rock är härvidlag den likaså svårbeskrivna fenomenella kvaliteten "swing" inom god jazz. I båda fallen handlar det om en vitalisering av ett rörelsemönster fast med olika medel.

Karaktärsintensiteten i rock manifesteras särskilt tydligt i vokalidiotmet där en stark individualisering av framtoningen eftersträvas (jfr Brolinson & Larsen, 1981 b, kap 3). På liknande sätt förhåller det sig med många solistiska instrumentalstämmor (Brolinson & Larsen 1981 a, s 184 ff).

Frågan är emellertid om det inte inom rocken också finns rimliga värdekriterier som inte kan härledas ur Beardsleys. Vad vi särskilt är ute efter är *slagkraft*, ett kriterium som är viktigt i all populärmusik (där uttrycket för övrigt används med kommersiella implikationer) men samtidigt sannolikt även är relevant för tex Mozarts eller Schuberts symfonier. Var och en som är musikintresserad torde ha upplevt att viss musik "tar tag i en"; man fastnar för en låt eller, med samtida språkbruk, det tänder till. En förklaring till detta kan ju vara karaktärsintensiteten, men dessutom eller huvudsakligen något ytterligare. Alla torde ha upplevt att en melodislinga utan påtaglig karaktärsintensitet likväl inpräntar sig i medvetandet; den tycks besitta en välavvägd kombination av karakteristisk personlig profil och skenet av det välbekanta. Det är svårt att se att en sådan kombination enbart kan förklaras som en lyckad

avvägning mellan enhetlighet och komplexitet. Snarare är det här fråga om ett slags "regional quality" som i likhet med Beardsleys human regional quality kan bero av fenomen som klangfärg, klangtäthet, rytmiskt-melodiskt rörelsemönster etc, men som "tillhör ett komplex men ej någon av dess delar" (Beardsley, s 83).

Ta t ex inledningsfrasen till Rolling Stones "Satisfaction": klangfärgen är distinkt men förvrängd (distorderad); det rytmiska mönstret uppvisar flera karakteristiska synkoper; den melodiska rörelsen är enkel men likväl spänningsfylld, bl a i dess roll i ett harmoniskt spänningsfält. Ingen av dessa egenskaper kan ensam förklara frasens slagkraft, och frågan är om de i kombination kan annat än antyda en förklaring.

Hur komma vidare? Den musikvetenskapliga analysen kommer ofta till korta när det gäller att göra en precisering av de generella egenskaper som filosofer fäst vår uppmärksamhet vid. Delvis kan detta bero på att värderingsfrågor sällan medvetet (däremot ofta undermedvetet) sysselsätter musikanalytikern. Att något är bra tas nära nog som utgångspunkt för analysen snarare än som en tes som skall prövas. Musikvetenskapen har således mycket att vinna på att i större utsträckning sätta värderingsfrågor i centrum för arbetet. Försök i den riktningen torde bli särskilt fruktbarande om de kunde ske i dialog med filosofer. Tolka gärna vårt bidrag som inbjudan till sådana.

Litteratur

- Beardsley, M C: *Aesthetics. Problems in the philosophy of criticism*. New York 1958.
- Brolinson, P-E & Larsen, H (1981 a): *Rock . . . Aspekter på industri, elektronik och sound*. Stockholm 1981.
- Brolinson P-E & Larsen H (1981 b): . . . and Roll. *Aspekter på text och vokal gestaltning*. Stockholm 1981.
- Meyer, L B: "Some remarks on Value and Greatness in Music", omtryckt i Philipson, M och Gudel, P J (utg) *Aesthetics Today*, 2 uppl, New York 1980.

Notiser

Allan Dahlquist har, på eget förlag, utgivit *De filosofiska motivens historia i antikens Grekland och Indien* i två volymer. De kan erhållas från författaren under adress: Drottninggatan 13 B, 281 00 Håssleholm.

Joachim Israel har utgivit en ny bok med titeln *Om konsten att blåsa upp en ballong inifrån*, Bokförlaget Korpen 1982. Israel anser att den värld vi lever i är en ballong, och att det tillhör människans existentiella villkor att hon är tvungen att blåsa upp denna ballong inifrån! Vi har det inte lätt!

Arno Werner, som är filosof i Lund, har utgivit åtta föredrag från Filosoficirkeln under titeln *Filosofi och Kultur*. Bland författarna finns Hans Regnéll, Rolf Lindborg, Karl-Otto Apel och Sven-Eric Liedman.

Hans Regnéll har för övrigt publicerat en vetenskapsteoretisk skrift, *Att beskriva och förklara*, Doxa 1982.

På förlaget Doxa har också utkommit en ny tjock bok av Mats Furberg som heter *Säga, förstå, tolka* (1982). Den behandlar utförligt talaktsteori och hermeneutik.

En kurs som syftar till att ge fördjupad insikt i konst- och litteraturreceptionens teori och praktik skall anordnas på Gotland under tiden 30 maj – 8 juni 1983. Kursen vänder sig till forskare och forskarhandledare från hela Norden. Närmare upplysningar kan fås från forskarasistent Kristina Wingård, Romanska institutionen, Uppsala universitet, Box 513, 751 20 Uppsala. Anmälningstiden utgår den 1 mars 1983.

En Heideggerbeundrare i Västerås vid namn Curt Eiberling – som själv helst vill presenteras som nationalsocialist – har begärt plats för följande inlägg, som han betecknar som "en nationalsocialists genmäle" på den artikel om välfärdspolitikens målsättning som publicerades i förra numret av *Filosofisk tidskrift*: "Det pratas så mycket i vårt land om ekonomi och välstånd och moraliseras så mycket över fascism och militärdiktatur. Men allt detta är ju bara krusningar på ytan. Det borde numera stå klart för många, att den människa som för närvarande dominerar i Sverige är för ytlig för att ett riktigt samhälle skall kunna existera. Vi måste få en sinnesändring till stånd. Vi behöver en djupare människa, en människa som är förankrad i sin rassubstans, sin hembygd, sitt arbete, sin historia och sin kultur och gärna i en metafysik av religiöst eller profant slag. Här har vi människans eviga fästen. Det materiella välståndet är inget fäste. Det kan försvinna när som helst och har redan börjat göra det. Då känner sig den ytliga människan rådlös och hemlös. Hennes krav och oro snedvrider samhället och blockerar saneringsåtgärder. Den människa som når ned till de eviga fästena blir aldrig hemlös. Blott med henne som riktmärke kan vi lösa våra samhällsproblem och skapa ett stabilt samhälle."

– Kanske kan detta stämma till eftertanke.

Medarbetare i detta nummer av *Filosofisk tidskrift*: *Ingmar Persson* har doktorerat i praktisk filosofi i Lund, och är för närvarande i USA; *Stellan Welin* har doktorerat i teoretisk filosofi i Göteborg; *Erik Ryding* är docent i praktisk filosofi i Lund; *Per-Erik Brolinson* och *Holger Larsen* undervisar i musikvetenskap vid Stockholms universitet.

Som bilaga till detta nummer medföljer ett inbetalningskort att förnya sin prenumeration med. Man kan även beställa tidigare utkomna nummer genom att skriva till dem på inbetalningskortet på därför avsedd plats.

Manuskript till Filosofisk tidskrift

- skall vara försedda med namn och adress
- skall som regel vara skrivna på svenska, men bidrag på norska och danska accepteras också
- skall vara maskinskrivna på A4-papper med skrift endast på arkets ena sida
- bör ej innehålla mer än 1 500 nedslag per sida och med bred vänstermarginal (räkna med 50 nedslag/rad och med 30 rader/sida = 1 500 nedslag)
- noter och litteraturhänvisningar bör inarbetas i texten
- särskild litteraturförteckning upprättas i alfabetisk ordning och placeras sist i manus
- för icke beställt material ansvaras ej

Korrektur

- läses i regel endast av redaktören
- ändringar mot manuskript bekostas icke av förlaget; författaren debiteras kostnad för sådana ändringar

Honorar

- införda bidrag honoreras ej för närvarande

Särtryck

- I stället för särtryck erhåller artikelförfattaren, gratis, 10 fullständiga exemplar av det nummer av tidskriften i vilket bidraget varit infört

NYHET

från Akademilitteratur:

Henryk Skolimowski

EKOFILOSOFI – att forma en ny livstaktik

Författaren som är filosofiprofessor vid Ann Arbor, Michigan, förespråkar en ekofilosofi som är

- miljömässigt och ekologiskt medveten
- andligen levande
- politiskt medveten
- socialt engagerad
- uppmärksam på hälsan

Översättning: Richard Matz; Förord: Arne Næss

Nu i bokhandeln! Ca-pris 65:-.

TVÅ NYA SMÅTRYCK

Nr 13. *Paul Needham*: Law and Order. An Introduction of the Philosophy of Science

Nr 14. *Harald Ofstad*: Moralfilosofi. Fyra inledande essäer

Av de tidigare utkomna småtrycken finns följande i lager:

3. *Giuliano Pontara*: Våld, socialism och rättvisa
4. *Torbjörn Tännsjö*: Demokratimätning
8. *Torbjörn Tännsjö*: Att betrakta det goda
9. *Lennart Nordenfelt*: Till sjukdomsbegreppets semantik
11. *Lennart Nordenfelt*: Causation, an Essay
12. *Paul Needham*: Descartes. An Introduction of the Philosophy of Mind

AKADEMILITTERATUR

Postadress: Box 500 50, 104 05 Stockholm.

ISSN 0348-7482 ISBN 91-7410-230-3